

अध्याय : १

परिचय

१.१ पृष्ठभूमि :

‘शैली’ प्राचीन कालदेखि नै प्रचलित शब्द हो । ‘शैली’ शब्द पूर्वमा संस्कृतको ‘शील्’ धातुबाट बनेको हो । संस्कृतको ‘शी’ धातुमा ‘लक्’ प्रत्यय लागेर ‘शील्’ शब्दको निर्माण भएको हो र शील् शब्दमा ‘ई’ प्रत्यय जोडिई निर्माण भएको शैलीको अर्थ ढङ्ग, ढाँचा, परिपाटी, तरिका, रीति, मार्ग, वृत्ति आदि मध्ये कुनै पनि हुन सक्छ । ‘शैली’ शब्द अङ्ग्रेजीको style शब्दको नेपाली रूपान्तरण हो । कतथभि शब्द चाहिँ ल्याटिनको stilus बाट विकसित भएको मानिन्छ । पश्चिममा ल्याटिन शब्द stilus को प्राप्त सबैभन्दा पुरानो प्रयोग ‘मइनमाथि लेख्न बनाइएको हाड वा धातुको कलम’ भन्ने अर्थमा गरिएको छ (शर्मा, २०५९:२) । आधुनिक भाषाविज्ञानको प्रारम्भ भएपछि नै शैलीविज्ञानको प्रारम्भ भएको देखिन्छ । आधुनिक भाषाविज्ञानले साहित्यको भाषा वा काव्य भाषाको समेत अध्ययन गर्न थालेपछि शैलीविज्ञानको प्रारम्भ भएको मानिन्छ (शर्मा, २०५९:४) । विशेष गरी शैलीविज्ञानले कुनै पनि साहित्यिक कृतिमा चयन, अग्रभूमि निर्माण, समानान्तरता, विचलन आदिको खोजी गरी त्यसमा अन्तरनिहितकलात्मक संवेगको पहिचान गरी सौन्दर्यको उद्घाटन गर्दछ ।

समालोचनाका फाँटमा निकै चलेको ‘शैली’ शब्द वर्तमान सन्दर्भमा पारिभाषिक शब्द बनिसकेको छ । यसका सन्दर्भमा विभिन्न चिन्तकहरुले विभिन्न दृष्टिबाट परिभाषाहरु प्रस्तुत गरेका छन् । शैलीका विविध परिभाषाहरुमध्ये निम्नलिखित तीन दृष्टिबाट गरिएका परिभाषाहरु बढी प्रचलित छन् :

- १) वर्ण्यविषय - ‘शैली त्यसलाई भनिन्छ, जसले सामान्य भाषाको संरचनालाई अतिक्रमण गर्छ वा गर्न सक्छ ।’
- २) रचनाविधान - ‘शैली एकभन्दा बढी भाषिक एकाइको सौन्दर्यबोधक समुच्चय हो ।’
- ३) रचयिता - ‘शैली कुनै रचनाकारको विशिष्ट रचनाप्रकार हो ।’

तीन भिन्न दृष्टिबाट गरिएका माथिका तीन खालका परिभाषाहरूको समग्र रूपलाई शैलीविज्ञानले शैलीको परिभाषा मान्छ । उपर्युक्त विविध परिभाषाहरूलाई समग्रमा रचनाकारको यस्तो विशिष्ट रचनाप्रकार वा अभिव्यक्तिलाई शैली भनिन्छ, जसमा भाषिक एकाइको सौन्दर्यबोधक समुच्चय हुन्छ र भाषा एवम् विषयका दृष्टिबाट विचलन हुन्छ (शर्मा, २०५९:३) ।

प्रायोगिक भाषाविज्ञानको क्षेत्रभित्र रहेको शैलीविज्ञान आधुनिक युगमा विकसित भएको शास्त्र भए तापनि पूर्व र पश्चिम दुबैतिर भने यसको पुरानै परम्परा देख्न पाइन्छ । शैलीविज्ञानको परम्परागत रूपमा अध्ययन तथा विश्लेषण गर्दा पूर्वमा भरतदेखि र पश्चिममा प्लेटोदेखि नै भएको पाइए तापनि यसले नयाँ दृष्टि तथा विकसित रूप चाहिँ आधुनिक कालमा मात्र पाएको हो ।

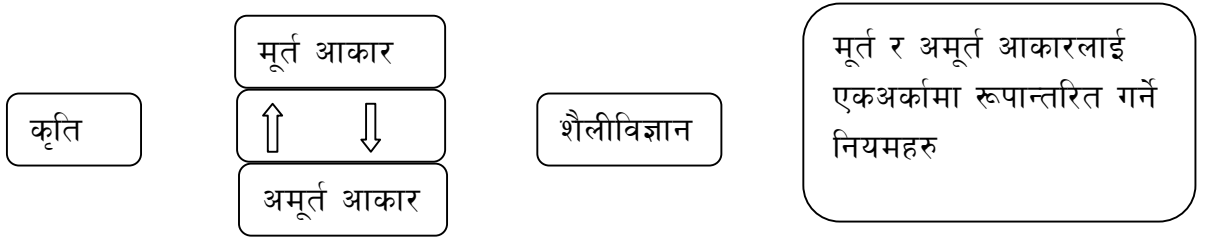
शैलीविज्ञान भाषाविज्ञानकै एक शाखा हो । आधुनिक कालमा भाषाविज्ञानले साहित्यिक भाषाको अध्ययन गर्न थालेपछि, शैलीविज्ञानको विधिवत् रूपमा जन्म भएको देखिन्छ । शैलीवैज्ञानिक दृष्टिबाट पूर्व र पश्चिमको स्थितिलाई दाँज्दा पश्चिमी चिन्तन छरिएको र पूर्वीय चिन्तन निकै दरो र बढी वैज्ञानिक रहेको पाइन्छ (शर्मा, २०५९:४) । शैलीविज्ञानको विकास आधुनिक कालमा आएर मात्र भएको हुनाले समालोचनाको फाँटमा यो नवीनतम् विधाको रूपमा परिचित छ । समालोचनाको क्षेत्रमा शैलीविज्ञानको विकासले गर्दा साहित्यको अध्ययनमा व्यक्तिवादी, मनगढन्ते प्रवृत्तिको निराकरणमा बल पुग्नुका साथै वैज्ञानिकताको अभिवृद्धि भएको छ । भाषाविज्ञानको नयाँ शाखा भनिएको शैलीविज्ञानले सामान्य भाषाप्रयोगको नयाँ शाखा भनिएको शैलीविज्ञानको विपरीत विशिष्ट भाषाप्रयोगको अध्ययन गर्ने हुँदा नै यसलाई भाषाविज्ञानको छुट्टै शाखा मानिन्छ ।

यो शैलीविज्ञानको चर्चा सर्वप्रथम पूर्वीय चिन्तन परम्परामा गरिएको पाइन्छ । पूर्वीय परम्परामा यसलाई रीतिको रूपमा चर्चा गरी भाषाका बारेमा व्यापक चर्चा परिचर्चा गरिएको पाइन्छ । भाषामा रीति तथा शैलीको वर्णन तथा विश्लेषण पूर्व र पश्चिमका विद्वानहरू भरतमुनि, भामह, वामन, दण्डी, प्लेटो, अरस्तु, सिसरो आदिले गरेको पाइन्छ । साहित्यिक परम्पराभन्दा पहिले पनि शैलीका बारेमा सामान्य चर्चा भएको पाइए तापनि यसको सर्वप्रथम कसले प्रयोग गरेको हो भन्ने बारेमा एकिन हुन सकेको छैन । पूर्वीय आचार्य भरतभन्दा पहिले शैलीको चर्चा ऋग्वेदमा भएको पाइन्छ । पाणिनीले पनि

अष्टाध्यायी व्याकरणात्मक कृति मार्फत भाषिक अध्ययन विश्लेषणको आधार प्रदान गरेका छन् । यसका साथै भामहले अलङ्कार, वामनले रीति र गुण, आनन्दवर्धनले ध्वनिवाद, कुन्तकले वक्रोक्तिवाद र क्षेमेन्द्रले औचित्यवादको स्थापना गरेर शैलीलाई आ-आफ्नो तरिकाले चर्चा गरेको पाइन्छ । यसरी शाब्दिक रूपमै शैलीविज्ञानको प्रयोग नभए पनि विभिन्न मान्यता र धारणाहरु मार्फत यसलाई प्रयोग गर्दै आएको पाइन्छ ।

आधुनिक भाषाविज्ञानको क्षेत्रमा भने फर्डिनान्ड डी. सस्युरको आगमनसँगै शैलीविज्ञानको पनि आगमन भएको पाइन्छ । अङ्ग्रेजीको stylistics शब्दको समानार्थीका रूपमा ग्रहण गरिएको शैलीविज्ञानको प्रमुख धारा वर्णनात्मक भाषाविज्ञानका प्रथम प्रवर्तक सस्युर र उनको शिष्य चार्ल्स वालीका कार्यबाट वर्तमान युगमा सुरू भयो । उनले भाषिक संरचनाको अध्ययन विश्लेषण गर्ने कार्यको थालनी गरेर भाषाविज्ञानको क्षेत्रमा नौलो प्रयोगको थालनी गरे । सस्युरले भाषालाई ल्याङ (langue) र प्यारोल (parole) अर्थात् वाक् र बोली/अभिव्यक्ति गरी दुई भागमा विभाजन गरेका थिए । त्यसैलाई आधार बनाएर उनको चेला चार्ल्स वालीले ल्याङलाई भाषाविज्ञानको विषय र प्यारोललाई शैलीविज्ञानको विषयका रूपमा विभाजन गरे । यसै आधारमा शैलीविज्ञान भाषाको अभिव्यक्तिपरक विषयका रूपमा विशिष्ट ढङ्गले परिणत भएको देखिन्छ । हरेक अभिव्यक्ति व्यक्तिनिष्ठ हुने भएकोले फरक फरक अभिव्यक्ति/शैली देखा पर्नु स्वाभाविक मानिन्छ (पौडेल, २०६९ : ४२) ।

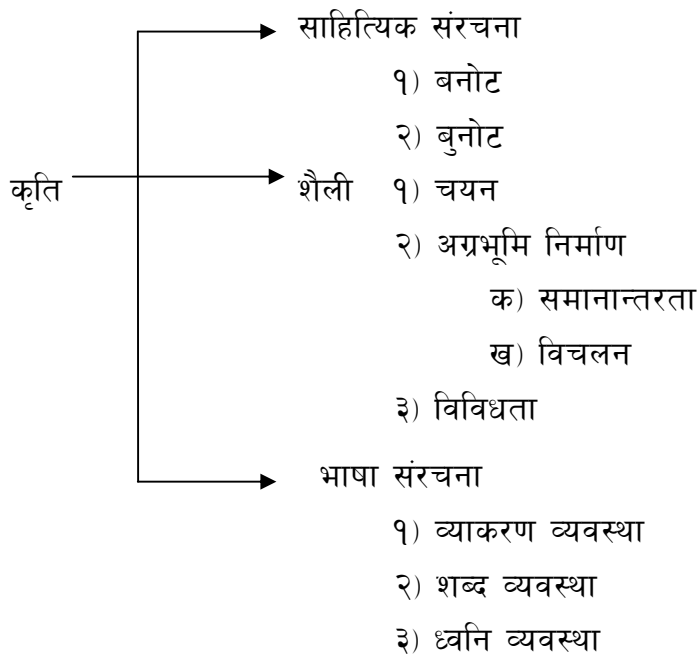
विशेष गरी शैलीविज्ञानले साहित्यिक कृतिहरुको विश्लेषण गर्ने हुँदा कृतिको बाह्य तलबाट गहन तलमा ओर्लिने प्रक्रिया अँगाल्छ । प्रत्येक साहित्यिक कृतिको एउटा अमूर्त आकार हुन्छ । सो आकारबाट अमूर्त आकार कसरी प्राप्त गर्ने र प्राप्त अमूर्त आकारको तालमेल मूर्त आकारसँग कसरी बसाउने भन्ने कुरो शैलीविज्ञानले बताउँछ (शर्मा, २०५९: ६) । यस भनाइलाई प्रस्ट्याउन शर्माले निम्न आरेखको प्रयोग गरेका छन् :

आरेख सं. - १

माथिको आरेखबाट शैलीविज्ञानले भाषाविज्ञानमा प्राप्त भाषिक उपकरणका माध्यमबाट शैलीगत विश्लेषण गर्दछ, भन्ने कुरा स्पष्ट हुन्छ । कुनैपनि कृतिको विश्लेषण गर्ने शैलीवैज्ञानिक तरिका अन्य समालोचनात्मक तरिकाभन्दा भिन्न हुन्छ । साहित्यिक सिर्जना गद्य र पद्य दुई माध्यमबाट तयार गरिएको हुन्छ । गद्य साहित्यको विश्लेषणको लागि कथानक, चरित्र, वातावरण, भाषा संवाद, उद्देश्य आदिलाई महत्त्व दिनुपर्छ भने, पद्य साहित्यको विश्लेषणका लागि लयगत संरचना, भावगत स्वरूप, ढाँचागत विश्लेषण, बिम्बप्रतीक आदिलाई महत्त्व दिनुपर्छ ।

शैलीविज्ञानले समालोचना वा मूल्याङ्कनका निम्ति साहित्यिक कृतिहरूको अध्ययन तथा विश्लेषण निम्न प्रक्रियाबाट गर्दछ :

(शर्मा, २०५९ : ८)

आरेख सं. - २

साहित्यिक संरचना :

प्रत्येक साहित्यिक कृतिको मौलिक संरचना हुन्छ । संरचना भनेको कुनैपनि वस्तुमा पाइने साना वा लघु घटकहरूको कुल योग हो । त्यस्तै कुनै पनि साहित्यिक संरचना निर्माणका लागि बनोट र बुनोट दुई प्रमुख घटकहरू आपसमा मिलेर काम गरेका हुन्छन् ।

१) बनोट :

साहित्यिक संरचनामा हुने लघु घटकहरूको समग्र बाह्य रूप बनोट हो । साहित्यमा प्रयुक्त अङ्क, दृश्य, संवाद, कथानक, पात्र, भाग, परिच्छेद, प्रसङ्ग, घटना, परिवेश, दृष्टिविन्दु आदि लघु घटकहरूको कुल योग बनोट हो । शैलीविज्ञानले यिनै स-साना घटकहरूको वर्णन र विश्लेषण गरेर अमूर्त बनोटलाई मूर्त रूप दिने काम गर्दछ ।

२) बुनोट :

साहित्यिक कृतिको आन्तरिक तहमा संरचित स्वरूपको समष्टि रूप बुनोट हो । बनोटका पर्याधारमा पाइने लघुघटकहरू बीचमा अन्तरसम्बन्ध रहेको हुन्छ । कृतिभित्र रहेका वस्तु, अलङ्कार, छन्द, लय, विम्ब, प्रतीक, घटना, चरित्र, परिवेश, उक्ति, सौन्दर्य आदिको आपसी सम्बन्धको वर्णन तथा विश्लेषण गरेर शैलीविज्ञानले बनोटको विवेचना गर्दछ ।

भाषा संरचना :

साहित्यिक कृतिको माध्यम वा आधार सामग्री भाषा हो । भाषाको आफ्नै खालको निश्चित संरचना रहेको हुन्छ । स-साना भाषिक एकाइहरूको संयोजनबाट माथिल्ला एकाइको निर्माण हुन्छ । भाषिक संरचनाभित्र भाषिक एकाइहरू क्रमशः ध्वनि, वर्ण, रूप, शब्द, पदावली, उपवाक्य, वाक्य हुँदै माथिल्ला तहमा जान्छ । भाषाका तल्ला संरचक घटकहरूको श्रेणीक्रम निम्न बमोजिम रहेका छन् :

१) व्याकरण व्यवस्था :

भाषा प्रयोगको व्यवस्थित र नियमबद्ध अवस्था व्याकरण हो । व्याकरणव्यवस्थाभित्र रूप प्रक्रिया र वाक्यविज्ञान पर्दछन् । कुनैपनि कृतिको शैलीविश्लेषण गर्दा भाषाको स्वरूपको साथै वाक्यगत संरचनाको विश्लेषण आवश्यक पर्दछ ।

२) शब्द व्यवस्था :

भाषाको माथिल्लो तह व्याकरण व्यवस्थाभन्दा तल्लो तह शब्दव्यवस्था हो । यस अन्तर्गत रूप प्रक्रिया र अर्थविज्ञान पर्दछन् । भाषासंरचनाभित्रको अर्थ व्यवस्थाले भाषाको महत्त्वपूर्ण आर्थी पक्षसँग सम्बन्ध राख्ने हुनाले साहित्यिक कृतिको विश्लेषणमा यसको वर्णन तथा विश्लेषण गर्नु पर्दछ ।

३) ध्वनिव्यवस्था :

भाषाको न्यूनतम एकाइ ध्वनि व्यवस्था हो । यसमा भाषाका खण्डीय र खण्डेत्तर ध्वनिको व्यवस्था गरिएको हुन्छ । खण्डीय ध्वनि अन्तर्गत भाषाका स्वर र व्यञ्जन ध्वनि पर्दछन् भने, खण्डेत्तर ध्वनिमा खण्डीय ध्वनिसँग जोडिएर आउने अनुनासिकता, लय, मात्रा, आघात, तान आदि पर्दछन् । यो भाषिक व्यवस्थाको आरम्भिक अवस्था भएकाले कृतिको विश्लेषणमा यसलाई महत्त्वपूर्ण रूपमा लिइन्छ ।

शैली :

भाषा संरचनाको क्रमबद्ध व्यवस्था रूपान्तरित भएर साहित्यिक संरचनाको श्रेणीमा परिणत हुन पुग्दछ । यसरी रूपान्तरित हुने प्रक्रिया विशिष्ट र अमूर्त किसिमको हुन्छ । यसले एकातिर भाषारूपी कच्चा पदार्थसँग सम्बन्ध राखेको हुन्छ भने अर्कोतिर कृतिरूपी तयारी मालसँग सम्बन्ध राखेको हुन्छ । शैलीविज्ञानले कृतिमा यिनै सम्बन्धहरूलाई निम्न लिखित पक्षहरूबाट पहिचान गर्ने गर्दछ :

१) चयन :

शब्द, वाक्य आदि जस्ता भाषिक एकाइको छनोटलाई चयन भनिन्छ । साहित्यिक कृतिमा कृतिकारले भाषामा विविधता सिर्जना गर्नका लागि विविध चयन गरेका हुन्छन् । कृतिगत शैलीको पहिचान गरेर त्यसकै आधारमा कृतिको मूल्याङ्कन गर्नु आवश्यक देखिन्छ । शब्दगत, वाक्यगत, व्याकरणिक, विम्बप्रतीकगत, उखानटुक्का आदि यस अन्तर्गत पर्दछन् ।

२) अग्रभूमि निर्माण :

साहित्यिक रचनामा कुन अंशलाई विशिष्ट तुल्याउने हो, त्यही अंशलाई जोड दिनु अग्रभूमि निर्माण हो । साहित्यको रचनामा अग्रभूमि निर्माणको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ ।

तसर्थ साहित्यिक कृतिको विश्लेषण गर्दा यसको आवश्यकता पर्दछ । यसको विश्लेषण निम्न बमोजिमका दुई तरिकाबाट गरिन्छ :

क) समानान्तरता :

भाषाको प्रयोगमा निरन्तरको पुनरावृत्तिलाई समानान्तरता भनिन्छ । साहित्यिक कृतिमा यस्ता पुनरावृत्तिहरू प्रशस्तमात्रामा भेटिन्छन् । त्यसैले कृतिको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन गर्दा यसको निकै महत्त्वपूर्ण स्थान रहेको देखिन्छ ।

ख) विचलन :

प्रचलित र परम्परित संरचनाको अतिक्रमणलाई विचलन भनिन्छ । विचलन भनेको मानकेत्तर प्रयोग हो । साहित्यमा यसले निकै ठाउँ ओगट्न सफल भएको छ । यो समानान्तरताको विपरित तत्व हो । मोहनराज शर्माले विचलनका निम्न प्रकारहरू रहेको कुरा उल्लेख गरेका छन् :

- १) कोशीय विचलन,
- २) व्याकरणिक विचलन,
- ३) ध्वनिप्रक्रियात्मक विचलन,
- ४) लेखप्रक्रियात्मक विचलन,
- ५) अर्थतात्विक विचलन,
- ६) भाषिक विचलन,
- ७) प्रयुक्ति विचलन,

(शर्मा, २०५९ : ११) ।

३) विविधता :

विषयवस्तु र प्रयोगकर्ताका अनुसार एउटा भाषाका विभिन्न भेदहरू देखा पर्दछन् र यिनै भेदहरूलाई विविधता भनिन्छ । साहित्यिक कृतिमा यस्ता भाषाका विविध भेदहरूको प्रयोग

कृतिकारले आफ्नो रुचि, क्षमता, परिवेश र पात्रहरूको भाषिक स्तरका आधारमा गरेको हुन्छ । शैलीविज्ञानले प्रयुक्तिका आधारमा कृतिमा प्रयुक्त विविधताको विश्लेषण गर्दछ ।

निष्कर्ष :

‘शैली’ शब्द संस्कृतको शील् धातुबाट निर्माण भएको हो । शैलीलाई ढङ्ग, ढाँचा, परिपाटी, तरिका, रीति, मार्ग, वृत्ति आदिका रूपमा प्रयोग गरिएको पाइन्छ । शैलीविज्ञान समालोचनाका क्षेत्रमा देखा परेको नवीनतम् विधा हो । शैलीविज्ञान भाषाविज्ञानको एउटा शाखाको रूपमा विकसित भएको भए तापनि वर्तमान स्थितिमा आइपुग्दा यसले स्वतन्त्र विधाको रूप धारण गरिसकेको पाइन्छ ।

प्रायोगिक भाषाविज्ञानको क्षेत्रभित्र रहेको शैलीविज्ञानको पूर्व र पश्चिम दुवैतिर पुरानै परम्परा देख्न पाइए तापनि यसको विकास चाहिँ आधुनिक युगमा आएर मात्र भएको देखिन्छ । शैलीविज्ञानको परम्परागत रूपमा अध्ययन तथा विश्लेषण गर्दा पूर्वमा भरतदेखि र पश्चिममा प्लेटोदेखि नै भएको पाइए तापनि यसले नयाँ दृष्टि तथा विकसित रूप चाहिँ आधुनिक कालमा मात्र पाएको हो । शैलीविज्ञानले भाषाको सूक्ष्म तथा विशिष्ट अध्ययन तथा विश्लेषण गर्ने गर्दछ । शैलीविज्ञानले कृतिको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन तथा विश्लेषण गर्ने हुँदा विभिन्न उपकरणहरू जस्तै; चयन, समानान्तरता, अग्रभूमि निर्माण आदि अपनाएको पाइन्छ ।

विषय प्रवेश :

साहित्यमा प्रयुक्त विभिन्न विधाहरू आ-आफ्नै शैली, शिल्प, समय र परिवेश सापेक्ष तयार गरिएका हुन्छन् । समाजमा घटित घटनाहरूलाई सर्जकहरूले आफू अनुकूल सिर्जना गरेका हुन्छन् । साहित्यका विभिन्न विधागत क्षेत्रहरू मध्ये उपन्यास एक उत्कृष्ट विधा हो । उपन्यास आधुनिक विश्व साहित्यकै अत्यन्त चर्चित विधाको रूपमा देखिएको छ (पौडेल, २०६८:१) । विश्व साहित्यको इतिहास केलाउँदा उपन्यास गद्य साहित्य भित्रकै आख्यान विधा हो । उपन्यासमा जीवन र जगतका यावत् पक्षहरूलाई समेटेर वास्तविक जीवनको चित्र उतार्न खोजिएको हुन्छ ।

प्रस्तुत शोध पात्रको शीर्षक ‘लू’ उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन राखिएको छ । साहित्यकार नयनराज पाण्डेद्वारा प्रकाशित पाँचौँ उपन्यास ‘लू’ (२०६८) रमाइलो पारामा

गम्भीर विषय उठाइएको एक उत्कृष्ट कृति हो । भारतसँग सिमाना जोडिएको पश्चिम नेपालको एउटा गाउँ पत्थरपुरवाका मानिसका कथा व्यथालाई उजागर गरिएको यस उपन्यासलाई आञ्चलिकताका दृष्टिबाट हेर्दै शैलीवैज्ञानिक अध्ययन गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधपात्र त्रिवि शिक्षा शास्त्र सङ्काय जनता बहुमुखी क्याम्पस नेपाली भाषा शिक्षा विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको पाठ्यांश नेपाशि ५९८ को प्रयोजनार्थ तयार गरिएको छ । उक्त अनुसन्धानका क्रममा विशेषगरी पुस्तकालयीय विधिको प्रयोग गरी 'लू' उपन्यासका पात्रहरुलाई शैलीवैज्ञानिक आधारमा केन्द्रित गरी विश्लेषण गरिएको छ ।

१.२ समस्या कथन :

भारतसित सिमाना जोडिएको एउटा गाउँ पत्थरपुरवामा घटिरहेको अमानवीय र आपराधिक गतिविधि, भोक र प्राकृतिक प्रकोपसितको युगौँदेखिको सङ्घर्ष, आर्थिक र राजनीतिक विसमताभिन्न हुर्किरहेको सुकोमल प्रेम र सामाजिक सद्भाव समेटिएको 'लू' उपन्यास एउटा आञ्चलिकता बोकेको उपन्यास हो । आञ्चलिकता पाइने यस उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन निम्न लिखित समस्यामा केन्द्रित रहेर गरिएको छ :-

क. कथानकका आधारमा 'लू' उपन्यास के-कस्तो छ ?

ख. शैलीवैज्ञानिक आधारमा 'लू' उपन्यासको पात्रविधान कस्तो छ ?

१.३ अध्ययनको औचित्य र महत्त्व :

उपन्यास जीवनको समग्र पक्षलाई समेट्न सकिने बृहत् गद्य रचना भएकाले यसले साहित्यमा आफ्नै किसिमको महत्त्व बोकेको हुन्छ । उपन्यासलाई विविध दृष्टिकोणबाट व्याख्या विश्लेषण गर्नु एउटा महत्त्वपूर्ण एवम् औचित्यपूर्ण कार्य हो । यसले उपन्यास विधालाई परिष्कार र परिमार्जन गर्न मद्दत गर्दछ । अझ कुनै पनि कृतिको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन गर्नाले कृतिमा स-साना र अनावश्यक ठानेर छाडिएका पक्षहरुको सूक्ष्म रूपमा अध्ययन तथा विश्लेषण गरिने भएकाले यस्तो कार्यले उपन्यासकार, शिक्षक, समालोचक, पाठ्यपुस्तक लेखक, पाठ्यक्रमविद्, अनुसन्धानकर्ता आदिलाई निकै फाइदा पुग्दछ । प्रस्तुत उपन्यासमा भारतसँग सीमा जोडिएको पश्चिम नेपालको स्थानीय परिवेश, त्यहाँको

राजनैतिक, आर्थिक, सामाजिक दरिद्रताको चित्रण भएकाले पनि यसको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन गर्नु अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण र औचित्यपूर्ण मानिएको छ ।

यस अध्ययनको औचित्य र महत्त्वलाई निम्न बमोजिमका बुँदामा प्रस्तुत गरिएको छ :-

क) उपन्यासभित्र दबिएर रहेका सूक्ष्म कुराहरूको अध्ययन तथा विश्लेषण हुने हुँदा यसले समालोचनाका क्षेत्रमा पनि ज्यादै महत्त्व राख्नु ।

ख) हाल आएर भाषिक क्षमता विकासको उद्देश्य राखेर पाठ्यक्रममा समेत यस विधालाई समेटिएको हुँदा यसबाट पाठ्यक्रमविद्, पाठ्यपुस्तक लेखक, शिक्षक, विद्यार्थी आदिलाई पनि यो फलदायी बन्न पुग्नु ।

ग) 'लू' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक ढङ्गले विश्लेषण एवम् अध्ययन गरी शिक्षण गरिएमा शिक्षण वास्तविक, वैज्ञानिक, वस्तुपरक र प्रभावकारी हुने हुँदा शैलीवैज्ञानिक अध्ययनमा विशिष्ट महत्त्व रहनु ।

१.४ अध्ययनका उद्देश्यहरू :

यो शोधकार्य निम्नलिखित उद्देश्यहरू प्राप्तमा केन्द्रित रहेको छ :-

क) कथानकका आधारमा 'लू' उपन्यासको कथावस्तुको सार उल्लेख गर्नु,

ख) शैलीवैज्ञानिक आधारमा 'लू' उपन्यासमा प्रयुक्त पात्रहरूको विश्लेषण गर्नु ,

१.५ अध्ययनको प्राक्कल्पना :

अध्ययन तथा अनुसन्धानका क्रममा निकालिएको निष्कर्ष वा परिणाम यस्तो हुन सक्छ भनी गरिएको पूर्वानुमान वा पूर्वकल्पना नै प्राक्कल्पना हो । यसरी गरिएको प्राक्कल्पना भविष्यमा प्रमाणित हुन पनि सक्छ, नहुन पनि सक्छ । यस शोधकार्यबाट प्राप्त निष्कर्षबाट भारतीय खुला सीमानाका कारण भित्रिएको विकृतिहरूको चिरफार गरी राजनैतिक, आर्थिक तवरबाट समाधानको बाटो खोज्न सकिन्छ, भन्ने पूर्वानुमान गर्न सकिन्छ ।

१.६ अध्ययनको परिसीमा :

यो शोधकार्य पुरा गर्नका लागि 'लू' उपन्यासलाई निम्न सीमामा सीमित गरी अध्ययन गरिनेछ :

क) 'लू' उपन्यासका पात्रहरुको अध्ययन,

ख) लिङ्ग, कार्य, प्रवृत्ति, स्वभाव, जीवनचेतना, आसन्नता र आबद्धताका आधारमा 'लू' उपन्यासका पात्रहरुको वर्गीकरण र विश्लेषण ,

१.७ पारिभाषिक शब्द :

चयन - छान्ने/रोज्ने काम

समानान्तरता - पद/पदावली, वाक्यांश/वाक्य वा भावार्थ दोहोरिनु

विचलन - मानकको अतिक्रमण/क्रम नमिल्नु

'लू' - ग्रीष्म ऋतुको बेला गरम प्रदेशमा चल्ने तातो हावा वा त्यसको धार

अध्याय : दुई

पूर्वकार्यको समीक्षा तथा धारणात्मक संरचना

२.१ पूर्वकार्यको समीक्षा :

खोज वा अनुसन्धान कार्य गर्दा लुके छिपेर रहेका कुराहरुको राम्ररी खोज्ने काम गरिन्छ । यस्तो खोज कार्यलाई सफलतापूर्वक सम्पन्न गर्नका लागि त्यसअघि भए गरेका प्रमुख कार्यहरुको अध्ययन, विश्लेषणबाट सहयोग प्राप्त गर्न सकिन्छ । यसै क्रममा शिक्षा शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत शैलीवैज्ञानिक अध्ययन निरन्तर रूपमा भएको पाइन्छ ।

खत्री (२०६९) द्वारा नेपाली भाषा शिक्षा विभाग त्रि.वि. कीर्तिपुर अन्तर्गत रही 'कर्णाली ब्लुज' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन सम्पन्न भएको पाइन्छ । उक्त शोधमा पुस्तकालयीय विधिलाई आधार मानी उपन्यासलाई सामाजिक यथार्थका साथै आञ्चलिकताको दृष्टिकोणले समेत विश्लेषण गरिएको पाइन्छ । यस शोधकार्यमा खत्रीले उपन्यासको कथानक कर्णाली प्रदेशमा बसोबास गर्ने निम्न तथा मध्यम वर्गका मानिसहरुको जीवन सङ्घर्षलाई देखाई समाजका यस्ता वर्गले कहिल्यै सुख पाउन नसक्ने हुनाले उपन्यास यथार्थवादी बनेको; विभिन्न पात्र सुहाउँदो भाषाको चयन गरी समाजका अन्धविश्वास, अनपढहरुको शिक्षाप्रतिको विचार; ग्रामीण क्षेत्रको आर्थिक स्तर आदिलाई यथार्थताको ऐनामा देखाउने कोसिस गरिएको छ भन्ने निष्कर्ष निकालेका छन् (खत्री, २०६९:७४,७५) ।

धमला (२०६९) द्वारा नेपाली भाषा शिक्षा विभाग ताहाचलबाट 'अनिदो पहाडसँगै' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन सम्पन्न भएको छ । उनले पुस्तकालयीय विधिलाई मूल आधार बनाई उक्त उपन्यास कथानक, चरित्र र भाषाशैलीका दृष्टिले महत्त्वपूर्ण देखिएको; कथानक रेखीय शैलीमा अगाडि बढी आदि, मध्य र अन्त्य गरी तिनै अङ्गमा पूर्ण भएको; विद्रोह, क्रान्ति र जागरणसँग सम्बन्धित रहेको; भाषिक प्रयोगका दृष्टिले महत्त्वपूर्ण देखिए पनि व्याकरणिक नियमलाई प्रयोग नगरिएको निष्कर्ष निकालेका छन् (धमला, २०६९:७२, ७३) ।

पन्थी (२०६३) द्वारा नेपाली भाषा शिक्षा विभाग त्रि.वि. कीर्तिपुरबाट 'बसाइँ' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन सम्पन्न भएको पाइन्छ । उक्त अनुसन्धानमा पुस्तकालयीय विधिको प्रयोग गर्नुका साथै विश्लेषणात्मक शोधविधिको प्रयोग गरी पन्थीले 'बसाइँ' उपन्यासको कथानक आदि, मध्य र अन्त्यको क्रममा सिलसिलाबद्ध रहे तापनि पूर्णरूपमा समापन नभएको; पात्रानुकूल ग्रामीण परिवेशमा प्रचलित सरल, सहज भाषाको प्रयोग भएको; सामाजिक यथार्थवादी उपन्यासको कोटिमा सर्वोच्च स्थानमा पुगी समग्र नेपालीहरूको मुटु छुन सफल बनेको निष्कर्ष प्रस्तुत गरेकी छिन् (पन्थी, २०६३:७१) ।

भट्टराई (२०६७) द्वारा 'प्रेतकल्प' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन शीर्षकको शोधकार्य सम्पन्न भएको पाइन्छ । उक्त शोधमा पुस्तकालयीय विधिको प्रयोग गरी भट्टराईले उपन्यासमा भएको कथानकको विकासक्रम प्राचीन रैखिक ढाँचामा जोड दिएको पाइए तापनि वृताकारीय ढाँचामा सङ्गठन गरिएको; पात्रविधानका दृष्टिले थुप्रै मानवीय र मानवेत्तर पात्रको प्रयोग गरिएको र तिनीहरू मध्ये मञ्चीय, स्थिर, वर्गीय, प्रतिकूल सहायक र पुरुष पात्रहरूको बाहुल्यता र गौण, मुक्त र नेपथ्य पात्रको स्थिति न्यून देखिएको; भाषिक प्रयोगका दृष्टिले उपयुक्त र प्रभावकारी हुनुका साथै विविध विचलन र समानान्तरताका कारण उपन्यास जीवन्त, सार्थक र प्रभावकारी रहेको निष्कर्ष निकालेका छिन् (भट्टराई, २०६७:७२,७४) ।

रेग्मी (२०५९) द्वारा 'शकुन्तला' गीतिनाटकको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन शीर्षकको शोधकार्य सम्पन्न भएको पाइन्छ । उक्त शोधकार्य गीतिनाटकको क्षेत्रमा भएको पहिलो वैज्ञानिक अध्ययन हो (रेग्मी, २०५९:३) । यसमा रेग्मीले पुस्तकालयीय विधिको प्रयोग गरी उक्त गीतिनाटक चयन, विचलन र समानान्तरताले कलात्मक र प्रभावकारी बनेको; तत्सम, तत्भव, भर्त्सा र आगन्तुक शब्दहरूको समुचित विन्यासले नाटक सारपूर्ण बनेको; आदि, मध्य र अन्त्यमा कथानकको विकास भएको; अभिधात्मक, लक्षणात्मक र व्यञ्जनात्मक शैलीको उपयोग भएको र अभिनेयताका हिसावले पनि नाटक सफल रहेको निष्कर्ष प्रस्तुत गरेका छिन् (रेग्मी, २०५९:५७) ।

सापकोटा (२०५३-२०५५) द्वारा 'माइतघर' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन सम्पन्न भएको छ । उक्त शोधकार्यमा पुस्तकालयीय पद्धतिलाई मूल आधार मानी भाषिक एवम् संरचनात्मक शैलीविज्ञानको विश्लेषणात्मक पद्धति अँगालिएको छ । यस शोधबाट

उनले उपन्यास भाषा प्रयोगको दृष्टिले मानकको नजिक रहेर रचना गरिएको भएपनि चयन अन्तर्गत शब्दचयन र वाक्यचयनमा बढी प्रभावकारिता देखिएको; उखान-टुक्काको नगण्य प्रयोग, निपात, अनुकरणात्मक शब्द, विम्ब, प्रतीक एवम् आलङ्कारिक प्रयोगमा उत्कृष्टता र विभिन्न चिन्हहरूको समुचित प्रयोग भएको; करुण रस अङ्गी र श्रृङ्गार रस अङ्ग रसका रूपमा रहेको; शब्दालङ्कार र अर्थालङ्कारको अधिक प्रयोगले उपन्यासलाई आकर्षक तुल्याएको; विचलन अन्तर्गत कोशीय विचलन, व्याकरणिक विचलन, अर्थतात्विक विचलन र ध्वनिप्रक्रियात्मक विचलन प्रमुख रूपमा रहेको; समानान्तरताको प्रयोग पनि प्रशस्त भेटिएको; हिन्दू संस्कृतिमा अडेको; समाजमा नारीका इच्छा-आकाङ्क्षा र कामनाहरू दमित हुने परिस्थितिको ज्वलन्त नमुनाका रूपमा सानीको जीवन रहेको; प्रस्तुत उपन्यास यथार्थवादी भएपनि आदर्शको धरातललाई छोड्न नसकेको देखाई हिन्दू धर्म र परम्परामा आस्थावान् नेपालीहरू जहाँ जसरी रहेपनि आफ्नो धर्म र सामाजिक प्रतिष्ठामा विचलित हुँदैनन् भन्ने सन्देश उपन्यासले दिएको निष्कर्ष निकालेका छन् (भण्डारी, २०६३:१८) ।

यसरी विभिन्न समयमा गरिएका विभिन्न कृतिहरूको शैलीवैज्ञानिक अध्ययनले कथानक विश्लेषणको प्रमुख आधार फ्रेटागको पिरामिडलाई बनाएको पाइन्छ । त्यसैगरी पात्रको वर्गीकरणमा शैलीवैज्ञानिक आधारहरू लिङ्ग, कार्य, प्रवृत्ति, स्वभाव, जीवनचेतना, आबद्धता, आसन्नता जस्ता आधारहरूलाई अड्गालेको पाइन्छ । पूर्वकार्यको समीक्षा गर्दा भेटिएका यिनै आधारहरूलाई आत्मसात् गर्दै उपन्यासकार नयनराज पाण्डेद्वारा रचना गरिएको 'लू' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन गरिएको छ । यस अघि विभिन्न उपन्यासमा शैलीवैज्ञानिक अध्ययन भएको पाइए तापनि पाण्डेद्वारा रचना गरिएको 'लू' उपन्यासमा भने हालसम्म त्यस किसिमको अध्ययन नभएको कुरा पूर्वकार्यको समीक्षाबाट प्रष्ट भएको हुँदा उक्त उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन गर्नु उचित ठानी शोधकार्य गरिएको छ र यो नै 'लू' उपन्यासको पहिलो शैलीवैज्ञानिक अध्ययन हो ।

२.२ पूर्वकार्यको उपयोगिता/कार्यन्वयन :

पूर्वकार्यको समीक्षा उपन्यासकार नयनराज पाण्डेद्वारा रचित 'लू' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन हालसम्म कसैबाट पनि नभएको कुरा पुष्टि गर्न उपयोगी बनेको छ । त्यही पूर्वकार्यबाट प्राप्त निष्कर्षमा केन्द्रित भई मूल रूपमा पुस्तकालयीय विधिको प्रयोग

गरी 'लू' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन गरिएको छ । यसका साथै उपन्यासमा प्रयुक्त पात्रहरूको शैलीवैज्ञानिक आधारमा वर्गीकरण तथा विश्लेषण गरिएको छ ।

२.३ सैद्धान्तिक/धारणात्मक संरचना :

प्रस्तुत शोधकार्यको शीर्षक 'लू' उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन भएकाले यो अनुसन्धानको मोहनराज शर्माको शैलीविज्ञान नामक पुस्तकमा केन्द्रित भई निष्कर्ष निकालिएको छ । यसका साथै कृष्णहरि बराल र नेत्र एटमद्वारा लिखित उपन्यास सिद्धान्त र नेपाली उपन्यास, डा. विष्णुप्रसाद पौडेलको उपन्यास समालेचना नामक पुस्तकमा पनि यो शोधकार्य केन्द्रित रहेको छ ।

अध्याय : तीन

अध्ययनको प्रक्रिया/विधि

३.१ अध्ययनको संरचना :

शैलीविज्ञान सैद्धान्तिक आधारहरूमा गरिने एक वैज्ञानिक अध्ययन हो । त्यसैले यसमा तथ्यपरक कुरामा आधारित भई मूलतः पुस्तकालयीय विधिको प्रयोग गरी 'लू' उपन्यासका पात्रहरूको शैलीवैज्ञानिक आधारमा केन्द्रित भई यसको संरचना तयार पारिएको छ । यो अध्ययन गुणात्मक अनुसन्धान हो । यो पात्रहरूको चरित्र विश्लेषणमा केन्द्रित रहेको छ ।

३.२ जनसङ्ख्या र नमुना :

अनुसन्धान कार्यमा उपन्यासकार नयनराज पाण्डेद्वारा रचना गरिएको पाँचौं उपन्यास 'लू' मा प्रयुक्त सम्पूर्ण पात्रहरूलाई यस कार्यको जनसङ्ख्याको रूपमा लिइएको छ । यसका साथै यसै उपन्यासमा प्रयुक्त केही प्रमुख र सहायक पात्रहरूलाई नमुनाका रूपमा लिई अनुसन्धान कार्य गरिएको छ ।

३.३ नमुना छनोट प्रक्रिया :

यस कार्यमा पुस्तकालयीय अध्ययन विधिको प्रयोग गरी 'लू' उपन्यासमा प्रयुक्त केही प्रमुख र सहायक पात्रहरूको नमुना छनोट गरिएको छ ।

३.४ तथ्याङ्क सङ्कलनका साधन :

यस शोधकार्यमा मुख्यतः द्वितीयक स्रोतबाट सामग्री वा तथ्याङ्कको सङ्कलन गरिएको छ । जस अन्तर्गत रहेर नयनराज पाण्डेद्वारा प्रकाशित कृति 'लू' लाई आधार मानी यसका साथमा अन्य प्रकाशित पुस्तकहरू, अप्रकाशित अनुसन्धान प्रतिवेदनहरू र विभिन्न जर्नलहरूबाट तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ ।

३.५ तथ्याङ्क सङ्कलन प्रक्रिया :

यस अनुसन्धान कार्यका लागि मुख्य रूपमा पुस्तकालयीय विधि तथा प्रक्रियालाई अवलम्बन गरिएको छ ।

३.६ तथ्याङ्क विश्लेषण र व्याख्या प्रक्रिया :

विशेषतः शैलीवैज्ञानिक अध्ययन शैलीविज्ञानसँग सम्बन्धित विभिन्न सिद्धान्तमा आधारित भएर गरिने हुँदा यिनै तथ्यलाई आधार मानी यो अनुसन्धान कार्यमा पनि निगमनात्मक विधिको प्रयोग गरी प्राप्त तथ्याङ्कहरूको विश्लेषण र व्याख्या गरिएको छ । पात्रहरूको शैलीवैज्ञानिक वर्गीकरणलाई तालिकाका माध्यमबाट प्रस्तुत गरिएको छ ।

अध्याय : चार

नतिजा/परिणाम र छलफल

४.१ 'लू' उपन्यासका उपन्यासकार र उपन्यासको सन्दर्भ :

'लू' उपन्यासका उपन्यासकार नयनराज पाण्डेद्वारा रचना गरिएको पाँचौँ उपन्यास हो । उपन्यासको कथावस्तुको अध्ययन गर्दा यो उपन्यासमा यथार्थबोधको नयाँ आयाम देख्न सकिन्छ । आफ्ना उपन्यासहरूमा आञ्चलिकताको यथार्थबोध गराउन सफल उपन्यासकार पाण्डेका कृतिहरूमा यस युगको क्रुरता र संवेदनशीलतालाई मर्मस्पर्शी र चित्रमय भाषामा वर्णन गरिएको पाइन्छ । उपन्यासमा कथावस्तुलाई सरल र सहज तरिकाले सम्प्रेषण गर्नु पनि उपन्यासकार पाण्डेको विशेषता नै हो । त्यस्तै उनका उपन्यासमा भाषा प्रयोगको दृष्टिमा पनि नवीनता देख्न पाइन्छ ।

उपन्यासकार पाण्डेले यस उपन्यासमा वैशाख जेठ महिनामा प्रचण्ड गर्मीसँगै तातो हावा चल्ने र तातो हावासँगै आउने 'लू' को प्रकोप तराईका जिल्लाहरूमा व्याप्त रहेको प्रसङ्गलाई उठाएका छन् । भारतीय सीमासँग जोडिएको नेपालको एउटा गाउँमा घटिरहने अमानवीय र आपराधिक गतिविधि, भोक र प्रकृतिसँग त्यहाँका मानिसले युगौँदेखि गर्नु परेको सङ्घर्ष, आर्थिक र राजनीतिक स्वार्थको जालो र त्यसैभित्र हुकिरहेको सुकोमल प्रेम र सामाजिक सद्भावको सन्दर्भ प्रस्तुत गर्दै 'लू' उपन्यासमा पाण्डेले नेपालको तराई प्रदेशको दक्षिणी सीमावर्ती क्षेत्रको वास्तविक चित्र उतारेका छन् ।

४.२ उपन्यासको कथावस्तु :

'लू' उपन्यासको कथावस्तुलाई अगाडि बढाउने क्रममा उपन्यासकारले विभिन्न उपशीर्षकहरूमा विभाजन गरी उपशीर्षकभित्र पनि अझ विभाजन गरेर उपन्यासलाई पट्यारिलो हुनबाट जोगाएका छन् ।

उपन्यासको सुरुमा 'पानीभूत र इलैयाको मृत्यु' उपशीर्षक अन्तर्गत रेडियोलाल कहारको भनाइमा आधारित भएर कथावस्तुको सुरुवात गरिएको छ । यस उपशीर्षक अन्तर्गत १-४ सम्म अङ्क विभाजन गरिएको छ ।

रेडियोलालले उपन्यासको सुरुमै सारा सस्पेन्स खोलेबाट कथावस्तु अधि बढेको हुन्छ । रेडियोलाल उसको बुवा रामबक्स चौधरीको छोरोको बिहेमा डोली बोक्न गएका र आमा गुँडठा बनाउन गोबर खोज्न गएकीले ऊ घरमा एकलै बस्न नसकेर तिराहातिर गई रामआधार काकाको चिया दुकानमा बसेको हुन्छ । इलैयाको मृत्युको प्रत्यक्षदर्शी भएकै कारण सारा दोष आफैमाथि आइलाग्छ कि भन्ने आशङ्काले उडाइरहेको हुन्छ । त्यसो त बजरङ्गी र बृजलाल पनि इलैयाको मृत्युको प्रत्यक्षदर्शी हुन्छन् ।

तीनतिरबाट आएको बाटो मिसिने भएकोले त्यो ठाउँको नाम तिराहा भएको हुन्छ । जहाँ गाउँका प्रायः सबै मानिस भेला हुने र गफ गर्ने गर्दछन् । आज पनि त्यहाँ प्रचण्ड गर्मीको चर्चा भइरहेको हुन्छ । असार महिना भए तापनि वैशाख जेठको भन्दा गर्मी रत्तिभर कम नभएको र अघिल्लो सालको भन्दा पनि गर्मी अझ बढेको अनुभव सबैले गरेका हुन्छन् । यो सालको खडेरीले पनि अनिकालै हुने भयो, अब भने वर्षभरि दुःख पाइने भइयो भन्ने चिन्ताको धर्सा सबै गाउँलेको अनुहारमा देखा परिरहेको बेलामा रेडियोलालको मुटु भने डरले उफिरहेको हुन्छ । उसलाई इलैया मरेको कुरा कसरी सुनाउ भन्ने चिन्ताले घेरिरहेको हुन्छ । यतिकैमा इलैया मरेको खबर अपुष्ट किसिमले बाखाका बड्कौंला छरिए जसरी गाउँभरि छरिन्छ । सबैका कान बिरालाका जस्ता ठाडठाडा हुन्छन् । त्यतिबेलासम्म रेडियोलालले त भनेको हुँदैन । सायद बजरङ्गीले घरमा आमालाई, आमाले अरुलाई, अरुले अरुलाई भन्दै गाउँभरि फैलिएको हुन्छ होला । अनि त गर्मीले थिर भएको पत्थरपुरवामा गजबको हलचल मच्चिन्छ र अधिसम्मको गतिहीन पत्थरपुरवा एकाएक सक्रिय र चलायमान देखिन्छ । सबै मानिस खास कुरा बुझ्न आ-आफ्नो काम छाडेर रामआधारको चिया दुकानमा भेला हुनेको घुँइचो लाग्छ । अब भने रेडियोलालको छाती भँगेराको जस्तो छिट्छिटो हल्लिरहेको हुन्छ । त्यतिबेलासम्म घटनाको वास्तविकता बुझ्न रामआधारको चिया दुकानमा मोहनलाल, अजबलाल, केटाकेटीहरु, महिलाहरु, बत्तिलाल, छेदीलाल जस्ता थुप्रै काकाहरु आइसकेका हुन्छन् । यतिकैमा बड्का इतवारी, टुटेपण्डित पनि त्यही आइपुग्छन् । तिराहामा एउटा बरगदको रुख हुन्छ । त्यही रुखमुनि रामआधारको चिया दुकान हुन्छ । त्यो

रुखलाई पहिला पहिला देवताको रूप मानेर पुजाआजा गरिन्थ्यो । पहिला देवताको बास थियो रे, कहिल्यै अनिकाल लाग्दैन थियो रे, भारतीय प्रहरीले दुःख दिँदैन थिए रे, गाउँका चेलीबेटीहरु बलात्कृत हुँदैन थिए रे, चोरी डकैती हुँदैन थियो रे, गाउँमा शान्ति थियो रे भन्ने कुरा उसले उसको बाबुबाट सुनेको हुन्छ तर अहिले बुढापाकाहरु भन्छन् : ईश्वरले कुनै दया-माया नगरी आफ्नै हालतमा छोडिदिएको अभागी वस्ती हो यो ।

यस्तै विभिन्न ठाउँका विभिन्न कुराहरु थाहा पाइने थलो तिराहाको रामआधारको चिया दुकानमा आज इलैयाको मृत्युको कुरोको टुङ्गो लगाउन गाउँका सबैको जमघट भएको हुन्छ । सबैले रेडियोलाल, बजरङ्गी र बृजलाललाई केरकार गर्न थाल्छन् । त्यसपछि रेडियोलालले जे पर्ला पर्ला भन्ने ठानी 'इलैया मर्यो' भनिदिन्छ । अनि त सबैको सास तलको तल माथिको माथि हुन्छ ।

बजरङ्गी र बृजलाल डरले जामुन भैं निला हुन्छन् तर रेडियोलाल भने मैले मारेको होइन क्यारे किन डराउने भन्ने ठानी आफ्नो मन दरो बनाएर सबै सही कुरा बताउन थाल्छ । वास्तवमा रेडियोलाल, बजरङ्गी, बृजलाल र इलैया बयर टिप्न राप्ती नदीको किनारमा गएका हुन्छन् । इलैयाबाहेक अरु बयर टिप्दै खाँदै हुन्छन् । इलैया भने राप्ती नदीलाई हेर्दै केही सोचिरहेको हुन्छ । त्यतिकैमा इलैयाले परतिरको भङ्गालोतिर देखाउँदै त्यो पानीमुनि लुकेर बसेको पानीभूतलाई समातेर आउँछु भनी घोषणा गर्छ । इलैयाको कुरा सुनेर सबै डराउँछन् किनकी इलैया बोलेपछि जे काम पनि गरिहाल्छ । उसलाई जति रोक्न खोजे पनि रोकिदैन । त्यसपछि इलैया राप्ती मैयाकी जय भन्दै पानीमा हाम फाली बेपत्ता हुन्छ ।

त्यसपछि इलैयाको बारेमा नानाथरिका कुराहरु हुन थाल्छन् । टुटेपण्डितले त अझ आद्रा नक्षत्रमा जन्मेको इलैयाको स्वामी नै राहु भएकाले यो दशा अठार वर्षसम्म चल्छ भनी नन्दु र हरदेईलाई भनेकै हो, कसैले टेरेन भनी आफ्नो पण्डित्याइँ छाट्छ । अनि सबैले इलैयाको उमेरको हिसाब गर्छन् तर कसैले वास्तविक उमेर भने पत्ता लगाउन सक्दैनन् । रेडियोलालले मनमनै हिसाब गरी यत्रो लामो हिसाब गर्नु पर्छ र मलाई सोधेको भए भनिहाल्थे हामी एकै सालको दश वर्ष भनी सोच्यो । बिचरा, कति छोटो आयु इलैयाको सबैले सहानुभूतिको आवाज निकाल्दछन् ।

अङ्ग दुईमा इलैयाको बाबु नन्दु चिडिमार भएपनि चिडियाहरुलाई ऊ कहिल्यै मादैन । ऊ जीवन गुजाराको लागि भारतको बहराइचमा कुस्ती खेल्छ । ऊ पहलमान हो । पहलमानी गर्दागर्दै उसले तेल मालिसको काम सिक्छ र सिनेमा हलतिर ऊ मालिसको काम गर्छ । महिनामा दुईचार पटक स्वास्नी र छोरोलाई भेट्न पत्थरपुरवा आउँछ तर इलैया भने बुबा आएको दिन घरै आउँदैन कि त बहाना बनाएर घरबाट निस्कन्छ । नन्दुकी स्वास्नी हरदेई केहीदिनदेखि विरामी पर्छे । नन्दु पत्थरपुरवा आएको बेला इलैया उदण्ड भएको र आफू एकलैले सम्हाल्न नसक्ने कुरा गर्छे । नन्दुलाई पनि हरदेईको कुरा ठीकै लाग्छ । दशथरी पुजाआजा गरेर, देवीदेवता भाकेर पाएको एउटा छोरोलाई त लाइनमा ल्याउनै पर्छ भन्ने ठानेर बहराइचको मोह त्यागी घरको रेखदेख गरेर बस्छ र गुजाराको लागि नेपालगञ्जको सिनेमा हलमा तेल मालिसको काम गर्छ । बेलाबेलामा इलैयालाई पनि सँगै लान्छ । यसै बीचमा इलैया सिनेमा हेरेर गाउँका केटाकेटीलाई सिनेमाका डाइलगहरु सुनाउँछ । पछि नन्दुले तेल मालिसको काम छाडेर घरमै खेतीपाती गर्न थाल्छ । त्यतिबेलासम्म इलैयाले सिनेमा हलको सोमना मेहतरलाई साथी बनाइसकेको हुन्छ र उसलाई एउटै सिनेमा ३-४ पटक हेर्न कुनै आपत्ति हुँदैन ।

उमेर बढ्दै जाँदा इलैयाको चकचके स्वभाव अझ बढ्न थाल्छ । उसलाई पहिले नै टुटेपण्डितले ठोकुवा गरेको हुन्छ, इलैयालाई शनिले सताएको छ भनेर । नन्दु र हरदेईले शनिग्रहको स्वस्ति शान्ति गर्न लगाए पनि इलैयाको स्वभावमा परिवर्तन आउँदैन, त्यसैले हरदेई दिक्क मान्छे । अब त गाउँमा केही हरायो, बिग्रियो भने पनि इलैयाकै नाम आउन थालेको हुन्छ । एकदिन टुटेपण्डितको साइकल हराउँछ । ऊ इलैयाकी आमासँग साइकल चोरी भएको कुरा गर्छ र इलैयाले लगेको हो भने फर्काइदिए उसलाई दश बीस रूपैया दिने कुरा गर्छ । हरदेईले त्यो कुरा इलैयालाई भन्दा उसले हरदेईको शिरमा हात राखेर कसम खान्छ लगेको छैन भनेर । ऊ आफ्नी आमाको कहिल्यै भुठो कसम खाँदैन । केही गल्ती गरेको हुँदा हाकाहाकी भन्छ । त्यसैले टुटेपण्डितले उसलाई भुठो आरोप लगाएको हुँदा ऊ टुटेपण्डितसँग रिसाउँछ र सबैले सुन्ने गरी टुटेपण्डितको घरको भित्तामा एक सालसम्म पिसाब फेरिदिन्छु भनेर कसम खान्छ र उसले आफ्नो कसम पनि पुरा गरेरै छाड्छ ।

अङ्ग ३ मा इलैया राप्तीमा डुबेर मरेको कुरा नन्दु र हरदेईले पत्याउँदैनन्, किनभने पहिला पनि इलैयाले यस्ता उल्ट्याङ्ग काम गरेर सताउँथ्यो । त्यसैले उनीहरुले

बाबागन्जबाट गेलुवा केवटलाई भिकाएर दुईदिनसम्म राप्ती नदीमा खोज्न लगाउँछन् । राप्ती नदीमा इलैयाको लाश पनि नभेटेपछि सबैले इलैयालाई पानीभूतले निल्यो भन्ने निष्कर्ष निकाल्छन् । नन्दु र हरदेईले पनि आसा मार्छन्, शोक मनाउँछन् र गाउँका चिडिमर समुदायका सबैलाई बोलाएर छलफल गर्छन् । कुशको लाश बनाएर इलैयाको सद्गत् गर्ने निष्कर्ष निस्कन्छ र त्यसै अनुरूप इलैयाको सद्गत् गरिन्छ । तेरहीको दिन नन्दु र हरदेईले रूँदैरूँदै गाउँभरिका मानिसलाई परम्परा अनुसार लपेसमा पस्किएर उरद-भात खुवाउँछन् । सबैले भुँडी चर्किने गरी खान्छन् । नन्दु र हरदेई भने याचनापूर्ण मुद्रामा टुटेपण्डितलाई हेर्छन् । उनीहरूको परम्परा अनुसार पण्डितले अघाएर ढ्याउ गरेपछि मात्र तेरहीले सफलता पाउने र मृतात्माले शान्ति पाउने विश्वासले जकडिएको हुन्छ । बल्ल बल्ल टुटेपण्डितले ढ्याउ गर्छ, त्यति नै बेला इलैया डिच्च दाँत देखाउँदै आँगनमा आइपुग्छ । सबैजना भूत भनेर डराउँछन् । अझ हरदेईको त होसै हराउँछ । होस खुलेपछि हरदेईले इलैयालाई बेसर्माको लट्ठीले बेस्मारी भकुर्छे अनि छातीमा टाँसेर खुब रुन्छे । इलैया भने हाँस्दै आफू पानीभूत मार्न नदीमा गएको तर त्यहाँ पानीभूत नभएको, आफू तैरिएर जमुनहापारी निस्केको, त्यहीँ साथी बनाएको, थुप्रै सिनेमा, नौटङ्की हेरेको र पछि आफू पनि बम्बई गएर सिनेमाको हिरो हुने कुरा गर्छ ।

अङ्क ४ मा पनि इलैयाको उद्वण्ड व्यवहार अझ विकसित हुँदै जान्छ । बिडी , खैनी खाने लतमा फस्छ । गाउँभरि इलैयाकै बद्मासीको चर्चा हुन्छ । गाउँका अरु केटाकेटीलाई पनि उनीहरूका बाबुआमाले इलैयासँग भेट्न र सङ्गत गर्न दिँदैनन् । नन्दुले उसलाई सुधार्न कति प्रयास गरे पनि सक्दैन । स्कुल लगाउँदा पनि एकदिन स्कुल गएर कसैको डर नमानी स्कुल नजाने घोषणा नै गर्छ । महिनामा एक दुई दिन बेपत्ता हुन्छ । यस्तै स्वभावले इलैयाले उद्वण्डता मच्चाइरहेको हुन्छ । यहाँसम्म रेडियोलालले इलैयाको रामकहानी सुनाउँछ ।

‘गाउँकी सबैभन्दा राम्री केटीसँग इलैयाको प्रेम’ उपशीर्षकमा वृजलालले दुर्गामाताको मूर्ति बनाउने क्रममा गरेका गन्थनहरूको सार-सङ्क्षेपबाट उपन्यासको कथावस्तुलाई अगाडि बढाइएको छ । यसभित्र १-६ सम्म अङ्क विभाजन गरिएको छ ।

समय आफ्नै गतिमा बितिरहेको हुन्छ । समयले निकै फड्को मारिसकेको हुन्छ । इलैयालाई नौटङ्कीप्रतिको आकर्षण बढिरहेको हुन्छ । वृजलाल आफ्नो बुबालाई दुर्गामाताको मूर्ति बनाउने काममा सघाउन थालिसकेको हुन्छ । वजरङ्गी गाउँमा आउने नेताहरूको

अगाडि भन्डा बोकेर दौडने काम गर्न थालेको हुन्छ । रेडियोलाल र इलैया भने बरालिएर हिँड्ने मात्र हुन्छन् । इलैयालाई आमाले धेरै पटक सम्झाएकी हुन्छे , बृजलाल र बजरङ्गीको उदाहरण दिएपनि ऊ केही गर्न सक्दैन । यसैबीच इलैया नौटङ्कीमा खेल्ने आफूभन्दा बढी उमेरका केटीहरूसँग एकोहोरो प्रेम गर्छ तर चाँडै बिर्सन्छ पनि । एकदिन इलैयाकी आमाले साह्रै रिसाएर इलैयासँग नबोल्ने कुरा गर्छे । इलैया नेपालगञ्जतिर सिनेमा हेर्न जान्छ । त्यो दिन उसकी माई रिसाएर जङ्गलमा बेथुवा र निहुरोको साग टिप्न गएकी हुन्छे । सिनेमा हेरेर इलैया घर फर्कदाँ सिनेमामा हिरोले उसकी आमालाई फकाए जस्तै गरी आफ्नी आमालाई फकाउने विचारले बाबुको गोजीवाट चोरेको पैसाले आमाको लागि कुमकुमको रातो टीका किन्छ र आफ्नी आमालाई संसारकै सबैभन्दा राम्री ठान्छ । यस्तै कल्पना गर्दै ऊ घर पुग्छ तर अपसोच उसकी आमाको जङ्गलमा सर्पले टोकेर मृत्यु भइसकेको हुन्छ ।

त्यसपछिका दिनहरुमा इलैयालाई आमा हुँदा फराकिलो लाग्ने घर साँघुरो लाग्न थाल्छ । उसको बाबुसँग विचार मिल्दैन । यसरी नै एक डेढ वर्ष बित्छ । घरको रेखदेख गर्ने मान्छे नभएर माकुराले चारैतिर जालो लगाउन थाल्छ । एकदिन नन्दुले चमेली नाम गरेकी एउटी नौटङ्कीमा खेल्ने आइमाईलाई स्वास्नी बनाएर ल्याउँछ । जुन कुरा इलैयालाई मन पर्दैन र गाली गर्दै नन्दु र चमेलीमाथि अभद्र व्यवहार गर्छ । नन्दुले प्रहरीमा उजुरी गर्छ अनि इलैया समातिन्छ । ऊ तीन महिना सात दिन जेल बसेर घर फर्कदा नन्दुले चमेलीलाई लिएर गाउँ छाडिसकेको हुन्छ । त्यसैले इलैया घरमा एकलै हुन्छ । यसरी समय धेरै बितिसकेको हुन्छ । रेडियोलाल र बजरङ्गीले बिहे पनि गरिसकेका हुन्छन् । बृजलालको पनि सानैमा निलमसित बिहे त भएको हुन्छ तर यसपाली गौना गरेर ल्याउने सुरमा हुन्छ । इलैयाको भने बिहे भएको हुँदैन । ऊ नौटङ्कीमा खेल्न थाल्छ । सुल्तान डाकु , रावण , गब्बरसिंह जस्ता भूमिकामा ऊ खेल्न थाल्छ । यसै बीचमा बृजलालको बाबु , रामआधारको मृत्यु भैसकेको हुन्छ । बृजलाल र पछुवाले आ-आफ्ना बाबुको व्यवहार सम्हाल्न थालिसकेका हुन्छन् । इलैया नौटङ्कीमै रमाउन थालेको हुन्छ । उसले नौटङ्की गरेबापत पाउने पाँच हजार कम्पनीवाला मदारीलालले दिएको हुँदैन त्यसैले उसले नौटङ्की गर्दा लगाउने केही कपडाहरु आफूसँगै राखेको हुन्छ । नौटङ्कीमा नराम्रो भूमिकामा मात्र खेल्नु पर्दा ऊ दिक्क भैसकेको हुन्छ त्यसैले नौटङ्कीको कम्पनी आफै खोल्ने विचार गर्छ । ऊसँग आधाजति कपडा हुन्छन् । कलाकार पनि प्रायः मदारीलालकैवाट ल्याउने विचार गर्छ तर सीताको

भूमिकामा खेल्ने उपयुक्त केटी पाउँदैन । सीताको भूमिकामा खेल्ने केटी राम्री हुनुका साथै स्वभाव, विचार पनि राम्रो हुनु पर्छ उसकै माई हरदेईको जस्तै भन्ने उसको विचार हुन्छ ।

एकदिन इलैया बृजलालले दुर्गामामाताको मूर्ति बनाइरहेको बेलामा पुग्छ । इलैयाले मूर्तिलाई निकैबेर हेरेपछि बृजलाललाई दुर्गामाताको मूर्तिमा कसको अनुहार राखेको छस् भनी सोध्छ । बृजलालले कसैलाई नभन्ने सर्तमा गाउँकै सबैभन्दा राम्री केटी नुसरतको फोटो फिट गरेको कुरा गर्छ । त्यही दिन इलैयाले नुसरतलाई देख्छ । एउटै गाउँमा सँगै खेली हुर्केको भए तापनि इलैयालाई नुसरत त्यति राम्री छे, जस्तो लागेको थिएन । त्यस दिनदेखि उसलाई नुसरत एकदम राम्री लाग्यो, ठ्याक्कै उसकी आमा जस्ती र त्यही दिन उसले घोषणा गर्छ, उसको नैटङ्कीकी सीता नुसरत नै हो । त्यसपछि इलैया नुसरतको सुन्दरतामा मुग्ध हुन थाल्छ । त्यसैले इलैया नुसरतको एक झलकको लागि पछुवाको चियादुकान, मदरसा, नुसरतकै भाइ सलमको साइकल दुकानतिर धाउन थाल्छ । त्यसपछि उसले गर्दै आएको सबै खराब काम छाड्छ । नुसरतलाई मनको कुरा भन्न खोज्छ तर सक्दैन ।

गाउँमा गरिवीले च्याप्दै लगेको हुन्छ । गाउँमा विकृति र विसङ्गतिले जरा गाड्न थालिसकेको हुन्छ । यस्तैमा गोबरीको अवस्था दिनप्रतिदिन नाजुक भइरहेको हुन्छ । एक दिन सर्कसवालालाई आफ्नी नाबालिका छोरी बेच्छ । यसको प्रतिवाद गर्दा इलैयाले कुटाइ खान्छ । इलैयाले कुटाइ खाएको कुरा गाउँभरि फैलिन्छ । पहिला जति बद्मासी, लडाइ भगडा गर्ने भए तापनि नुसरतप्रतिको एकोहोरो प्रेमले इलैयाको स्वभावमा निकै सकारात्मक परिवर्तन आइसकेको हुन्छ ।

‘प्रेमको शत्रु इलैया र भूताहा पीपलको रुखमा भृण्डिएर आत्महत्या गर्ने उन्नाइसौं व्यक्ति’ उपशीर्षकमा बजरङ्गीको निजी विचारलाई अङ्क १-७ सम्म विभाजन गरि उपन्यासको कथावस्तु अधि बढाइएको छ ।

पहिला इलैया प्रेमको शत्रु नै थियो । चन्द्रुले विनाबाउ जन्मिएकी जानकीलाई प्रेम गर्छ । यही कारण चन्द्रुको बाउ विजयलाल कुर्मीको भनाइअनुसार इलैयाले जानकी र उसकी आमा कमलालाई उनीहरुको छाप्रो भत्काइदिएर गाउँबाट निकालिदिएको हुन्छ । त्यसपछि जति कोसिस गरे पनि चन्द्रुले जानकीलाई विर्सन सक्दैन र भूताहा पीपलको

रुखमा भृण्डिएर आत्महत्या गर्छ । यसरी त्यो रुखमा आत्महत्या गर्ने चन्द्र उन्नाइसौं व्यक्ति हुन्छ तर अहिले त्यस्तो प्रेमको शत्रु इलैया नुसरतको प्रेमको पुजारी बनिसकेको हुन्छ ।

यतिबेलासम्म गाउँमा थुप्रै उतार चढावहरु आइसकेका हुन्छन् । रेडियोलालले नेपालगञ्जकी पौडेलकी छोरी कवितासँग बिहे गरेर गाउँकै कुरा काट्ने विषय बनेको हुन्छ । गाउँमा गर्मी, वर्षात्, चोरी, डकैती, लुटपाटको चर्तिकला अझ तीब्र हुँदै गइरहेको हुन्छ । यस्तैमा गाउँमा ठूलो वर्षात् हुन्छ । सबै माटाका घर, धानखेत बगाउँछ । हेलिकप्टरबाट भारिएको चिउरा र बिस्कुटका प्याकेट टिप्न जाँदा बजरङ्गीको बाउलाई पनि बाढीले बगाउँछ । यस्तो भरीमा उनीहरुले पुरै दुई दिन पानीमा डुबेर काट्छन् । त्यतिबेला बजरङ्गीकी स्वास्नी दुर्गीको आठ महिनाको गर्भ हुन्छ । पानीमा डुबेकै कारण बेला नै नपुगी उसलाई बेथा लाग्छ अनि अत्यन्त कष्ट सहेर मरेको बच्चालाई जन्म दिन्छे । त्यसपछिका दिनमा ऊ गर्भवती भएपनि २-३ महिनामै उसको गर्भ तुहिन्छ ।

एकदिन गाउँमा डाकाहरुको प्रवेश हुन्छ । नुसरतको बाउ अनवरको घरमा रुवाबासी चल्छ । डाकाहरुबाट नुसरत बलात्कृत हुन्छे । उसको विहेको कुरा चलिसकेको हुन्छ । त्यसैका लागि जोरजाम गरेको गहना, पैसा पनि डाकाहरुले लुटेर लग्छन् । गाउँमा यस्ता विकृतिहरु दिनै जसो हुने गर्छन् र सेलाइ पनि हाल्छन्, तर यो घटना इलैयाको मस्तिष्कबाट सेलाएर जान सक्दैन । ऊ नुसरतको इज्जत बचाउन नसकेकोमा सधैं पश्चातापमा पर्छ । उता बजरङ्गी भने २-३ पटकसम्म पनि दुर्गीको गर्भ तुहिएकोमा हैरान हुन्छ र एकदिन रक्सी खाएर अर्की ल्याउने कुरा गर्छ । इलैयाले अर्की ल्याइस् भने घाँटी काटिदिने धम्की दिएपछि त्यसो गरिहाल्न सक्दैन । धेरै समयपछि दुर्गीले नै अर्की ल्याउँछौं भने ल्याऊ भन्छे तर बजरङ्गी मान्दैन । इलैयाले पनि यस्तो पो माया त 'म पनि नुसरतलाई यस्तै माया गर्छु' भन्ने अठोट लिन्छ ।

'नुसरतका हरिया पन्ना जस्ता आँखामा आँसुको दह' अर्को उपशीर्षक अन्तर्गत बृजलाल, रेडियोलाल र बजरङ्गीका अनुभूतिहरुबाट बनेको धमिलो र मटमैलो कोलाज चित्रबाट उपन्यासको कथावस्तु अझ सशक्त रूपमा अधि बढेको छ । यसमा १-९ सम्म अङ्क विभाजन गरिएको छ ।

नुसरतको घरमा डाका लागेको त्यो कालो रातपछि नुसरतको हर्ष, खुसी, उमङ्ग सबैथोक गुमेको हुन्छ । ऊ चाहेर पनि रुन सकेकी छैन । उसको आँखाबाट आँसुको मुहान

फुटे पनि ती आँसु नदी बनेर बग्न नसकी ताल बनेर जमेका छन् । उता इलैयाको हालत पनि त्यस्तै हुन्छ । ऊ चाहेर पनि त्यो घटनालाई बिसन सकदैन । यस्तैमा नुसरतको घरमा इस्माइल र उसको छोरो आसिफ आउँछन् । त्यसपछि भने नुसरतमा केही आसाका मुनाहरु पलाउन थाल्छन् तर त्यो आसा केहीबेरमै निरासामा परिणत हुन्छ । कारण आसिफ र नुसरतको विवाहको कुरा पक्का जस्तै भैसकेको अवस्थामा तोडिन्छ । त्यसपछि नुसरतले निभूताहा पीपलको रुखमा आत्महत्या गर्ने समेत सोच्छे । यस्तैमा उसको अल्लाह बनेर करिम देखा पर्छ, जो उसकै भाइ सलिमको साइकल दुकानमा सहयोगीको काम गर्छ । त्यसपछि भने नुसरतमा जीवनप्रति केही आसाका धर्साहरु देखा पर्दछन् ।

उता महेशरकी छोरी देवकीको पहाडे केटा अजयसँगको प्रेम थाहा पाएर एक, डेढ वर्ष पहिला इलैयाले महेशर काकालाई सचेत गराएको हुन्छ । त्यसैले महेशरले वंशीधरको छोरोसँग देवकीको बिहे पक्का गरिदिएको हुन्छ । त्यसपछि देवकी अजयसँग साइकलमा पत्थरपुरवाबाट भागेकी हुन्छे । त्यसपछि यसरी भाग्नेको लहर नै चलेको हुन्छ । गाउँमा बढिरहेको अन्याय, अत्याचारको विरुद्धमा लाग्दा महेशरको छोरो जागेशर बेपत्ता भएको पनि अब त दश वर्ष भैसकेको हुन्छ । त्यसैको पीरले महेशरकी स्वास्नी पनि मर्छे ।

यसरी नै दिन बित्दै जाने क्रममा इलैयाको अवस्था भन्नु विग्रँदो क्रममा हुन्छ । उसलाई के भयो ?, किन यस्तो भइस् ? भनेर सोध्ने र मनको कुरा बुझिदिने पनि कोही हुँदैनन् । आफू दशथरी रोग बोकेर अरुलाई दशथरि रोगका औषधी बताउँदै हिँड्ने टुटेपण्डितले बिहे गरेर बस्ने सल्लाह दिन्छ । उसको कुरा नसुनेपछि इलैयाको पुरुषत्वमाथि शङ्का गर्छ र औषधी बताउँछ, तर उसको कुरै नसुनी इलैया आफ्नै संसारमा हराउँछ । यस्तैमा एकदिन चमेली इलैयाको घरको ढोकामा देखा पर्छे । उसले डराइ डराइ इलैयालाई बाबु सिक्किस्त भएको, उसैलाई सम्भरहेको कुरा गरी बाबुलाई हेर्न जान आग्रह गरी त्यहाँबाट जान्छे । इलैया भने सबै कुरा सुनेर पनि नसुनेको भैँ गर्छ । उसलाई आमाको यादले घरि घरि सताउन थाल्छ । इलैयाको घरमा चमेली आएर गएको तीन दिनपछि इलैयाको बाबु मरेको खबर गाउँमा फैलन्छ । गाउँका केही मानिस मट्टी दिन जान्छन् तर इलैया जाँदैन । बाबु मरेको केही दिनपछि फेरि चमेली इलैयाको घरमा आउँछे । केही नबोली मलमलको सानो पोको इलैया बसेको खाटमा राखिदिन्छे र जुन बाटो नन्दुसँग पत्थरपुरवा आएकी हुन्छे त्यही बाटो फर्कन्छे । चमेली त्यहाँबाट ओभेल परिसकेकी हुन्छे ।

इलैयाले त्यो मलमलको सानो पोको खोल्छ, जहाँ घरजग्गाको लालपुर्जा, उसकी आमाका अठार तोला चाँदीका गहनाहरू, हसुली, पहुँची, टेडिया, निलो नगवाला बिछिया र नन्दुले चमेलीलाई गाउँमा स्वास्नी बनाएर त्याउँदा लगाइदिएको दुई आना सुनको मङ्गलसूत्रसहित सबै जस्ताको तस्तै हुन्छन् । यसै बीचमा इलैयाले बाबुको माया र बालककालमा उसले गरेको ॐ प्रतिको व्यवहार पनि नसम्भेको त कहाँ हो र ! तर अब त्यो सब व्यर्थ भैसकेको हुन्छ । इलैयाले आफ्नी आमा भैदिएको भए उसैसँग आफ्ना मनका कुराहरू पोख्ने, उसैको काखमा निदाउने कल्पना गर्छ र गुनासो पनि गर्छ, तर त्यतिबेला उसको त्यो गुनासो सुन्न उसकी आमा त्यहाँ हुँदैन । यतिबेलासम्म देवकी एक छोरोसहित गाउँ फर्किसकेकी हुन्छे । महेशरले पनि प्रेममा मधेसी र पहाडे भन्ने हुँदैन भन्ने कुरा बुझेर स्वीकार गरिसकेको हुन्छ । रेडियोलालले पनि त्यसलाई अभ्र प्रेरणा थप्ने काम गर्छ । यसबाट इलैयाको नुसरतप्रतिको प्रेम अभ्र प्रगाढ हुन्छ र देवकीलाई सम्भन्छ ।

‘उफ् ! इलैयाको कति डरलाग्दो प्रश्न’ उपशीर्षकमा देवकीको भनाइमा आधारित भएर उपन्यासको कथावस्तु तीव्र रूपमा अगाडि बढेको छ । यसमा अङ्क १-८ सम्म कथावस्तुलाई फैलाइएको छ ।

असार पूर्णिमाको दिन विहानै इलैया देवकीको घरमा जान्छ । सबैजना पहिला इलैयासँग तर्किन्छन् । आज भने इलैयाको नम्र स्वभावका कारण महेशर र देवकी ॐसँग रिसाइरहन सक्दैनन् । महेशर तिराहातिर लागेपछि इलैयाले अवेर नगरी आफ्ना मनका सारा कुराहरू देवकीलाई सुनाउँछ । उसले नुसरतलाई प्रेम गर्ने र बिहे गर्ने सपना सजाएको कुरा गर्छ । त्यसपछि देवकीले इलैयालाई आफ्नै दाजु जागेशर ठान्छे र इलैयाको खबर लिएर नुसरतकहाँ पुग्छे । देवकी र नुसरत बालककालदेखिका साथी हुन्छन् । त्यसैले उनीहरूलाई एकअर्काको घरमा आउन जान कुनै गाह्रो थिएन, तर आज देवकी अष्ट्यारो महसुस गर्दै नुसरतकहाँ पुग्छे । नुसरतको उजाडिएको जीवनमा खुसीका बहारहरू अलि अलि गर्दै छाउन थालेका हुन्छन् । करिमसँगको सामिप्यताले उसमा नयाँ उमङ्ग छाउन थालिसकेको हुन्छ । इलैयाको खबरले नुसरतका विगतका दिनहरू ताजा भएर आउँछन् । बालककालदेखि नै इलैयाको व्यवहारले नुसरतको मस्तिष्कमा इलैया एउटा बदमास् , फटाहा साबित भैसकेको हुन्छ । उसको भाइ सलिमले साइकल मर्मत गर्ने काम गर्नु परेको कारण पनि इलैयालाई नै ठान्छे र इलैयाको अनुहार नै हेर्न नचाहने कुरा गर्छे ।

उता गाउँमा भारतीय प्रहरीको आतङ्क बढिरहेको हुन्छ । एकदिन सबैजना पछुवाको चियादुकानमा चिया पिइरहेका बेलामा सब-इन्स्पेक्टर अमरपाल सिंह लगायत अन्य दुई जना रक्सीको नसामा त्यहाँ आउँछन् र तथानाम गाली गर्छन् । यस्तैमा महेशरले उनीहरूलाई लात हान्दै प्रहरीकहाँ लैजान्छ । भोलिपल्ट महेशर पछुवाकै दुकानमा गमक्क परेर बसिरहेको हुन्छ । त्यति नै बेला नेपाल प्रहरीको जीपमा अमरपाल, अरु दुई जना प्रहरी र नेताहरू आउँछन् । अमरपालले दुकानमा ज्यादती गरेको नेपाल प्रहरी र नेताहरूले देखेको नदेखे गर्छन् । यसरी नै भारतीय प्रहरीको आतङ्क त्यहाँका गाउँलेहरूले भोगिरहेका हुन्छन् । महेशर त्यो चर्तिकला देखेर दिक्क मान्दै घर जान्छु भनी हिडेको घर कहिल्यै पुग्दैन । सबै गाउँलेहरू मिलेर खोज्दा बल्ल बल्ल जङ्गलमा महेशरको अनुहार नै नचिनिने भएको लाश भेट्दाउँछन् । त्यसपछि गाउँमा अझ आतङ्क मच्चिन थाल्छ ।

उता नुसरत र करिम भने एकअर्काका कल्पनामा हराउन थालेका हुन्छन् । यता इलैया भने नुसरतको अन्तिम उत्तरको प्रतीक्षामा हुन्छ । नुसरतले करिमसँग आफूलाई भगाउने कुरा गरेपछि करिम सोचमा पर्छ । उसँग नुसरतलाई भगाउने एउटा साइकल समेत हुँदैन । यही कुरा उसले देवकीसँग पनि गर्छ । उता देवकीले अब इलैयालाई वास्तविक कुरा बताउनै पर्छ भन्ने ठानेर इलैयासँग नुसरतको मस्तिष्कमा ऊप्रतिको धारणा स्पष्ट पाउँदै नुसरतलाई विर्सन आग्रह गर्छ र नुसरत र करिमको प्रेम सम्बन्धको बारेमा पनि भन्छे । यति सुनेपछि इलैया त्यहाँबाट हिड्छ र आफैँ आफैँ करिमलाई गाली गर्न थाल्छ ।

‘मलाई यो धरतीमा मुसलमान भएर बाँच्नु छ’ अर्को उपशीर्षकमा गरिब करिमको सपनामा आधारित भएर अङ्क १-३ सम्ममा कथावस्तुलाई अधि बढाइएको छ ।

करिम गरिब भए पनि आफ्नो धर्म र इमानको कदर गर्छ । आफ्नो धर्म इस्लाम भएको र आफू मुसलमान भएर ऊ बाँच्न चाहन्छ । बालककालमै उसका बाबुआमा र दाजुभाउजू आफूसँग भएको अलिकति जग्गा पनि भारतीयहरूले लुटेपछि गरिबीको पीडा खप्न नसकेर रमजानको दिन सेवईमा विष मिलाएर खाई स्वर्गै भएका हुन्छन् । त्यसपछि यो गाउँमा ऊ एकलै हुन्छ । उसका आफन्त कोही नभए पनि ऊ गाउँका सबैलाई आफन्त ठान्छ । उसले सक्ने काम जसले अह्नाए पनि नलजाइकन गरिदिन्छ । सलिमको साइकल दुकानमा हेल्परको काम गर्छ । त्यसैबाट उसले आफ्नो गुजारा चलाइरहेको हुन्छ । यस्तैमा नुसरतसँग प्रेम गर्छ अनि फेरि आफैँ भस्किन्छ । नुसरतसँग उसको सुन्दरता, हैसियत केही

पनि मिल्दैन । त्यसैले ऊ नुसरतलाई बिसन खोज्छ तर सक्दैन । नुसरतको जीवनमा घटेको त्यो घटनापछि ऊ पनि पीडित हुन्छ र नुसरत अहिले पनि पवित्र भएको कुरामा आफैँ विश्वस्त हुन्छ ।

उता इलैया भने भित्रभित्रै जलिरहेको हुन्छ । एकदिन करिम भात पकाइरहेको बेलामा गएर कुट्नु सम्म कुट्छ । इलैयाले बहाना त ५० रूपैया नदिएको बनाउँछ तर इलैयाले पैसाका लागि कुटेको हुन्छ या अरु नै केही कारणले करिमले केही बुझ्न सक्दैन । यसैबीचमा बजरङ्गीले उसलाई दुई नम्बरी काममा लगाउन खोज्छ तर ऊ आफ्नो इमान गुमाउन चाहदैन । ऊ गरिब भए पनि इमानी मुसलमान भएर बाँच्न चाहन्छ । इलैयाको पैसा फिर्ता गर्नका लागि उसले भात पकाउनका लागि २०० मा किनेको डेक्ची ५० रूपैयामा बेच्छ । यो कुरा सुनेर इलैया रुन्छ तर केही भन्न सक्दैन ।

‘सीमापारिबाट आयो अबिर र केशरीरङ्गको आतङ्क’ उपशीर्षकमा मूर्तिकार बृजलाल, टुटेपण्डित र करिमको संयुक्त भनाइमा आधारित भएर अङ्क १-१४ सम्म यसको कथावस्तु फैलिएको छ ।

यहाँसम्म आइपुग्दा उपन्यासको कथावस्तुले चरम रूप लिइसकेको हुन्छ । पत्थरपुरवा गाउँमा थुप्रै उतारचडावहरु आइसकेका हुन्छन् । गर्मी, तातो हावा, खडेरी, भोकमारी सबैले उग्र रूप लिइरहेका हुन्छन् । यस्तैमा पटक पटक गर्भपतन गराउँदै आफ्नो सुन्दरताको बचाऊ गर्ने कविता रेडियोलाललाई छाडेर अर्कैसँग गइसकेकी हुन्छे । जग्गाको लालपुर्जा, महङ्गा सामान आदि पनि सँगै लगेकी हुन्छे । यसैको पीडाले रेडियोलाल बौलाहा जस्तै हुन्छ । यसै कारण कविताका पेटिकोटहरु जलाउँदा उसको घर समेत जलेर खरानी हुन्छ । त्यसपछि त रेडियोलाल कहिलेकाहीं मात्र पत्थरपुरवामा देखा पर्छ ।

यसैबीचमा बजरङ्गीले अमरपाल र अरु दुई भारतीय प्रहरीबाट पिटाई खान्छ । उसको दाजु बनाउँदो शम्भुरामबाट पनि अपहेलित भएपछि शम्भुरामले दिएको भारतीय भन्डाको कट्टु सिलाएर लगाउँछ र इलैयासामु नुसरतको बलत्कार गर्ने र महेशर काकाको हत्या गर्ने पनि शम्भुराम नै भएको रहस्य खोल्छ । यतिबेलासम्म इलैया आफ्नै संसारमा हराउन थालिसकेको हुन्छ । त्यसैले उसलाई कसैको कुराले केही असर नगरे जस्तो गर्छ ।

उता बृजलालको दुर्गामाताको मूर्ति बनाउने अर्डर धमाधम बढिरहेको हुन्छ । त्यसैले उसले मूर्ति बनाउन आवश्यक पर्ने सबैखाले माटोको व्यवस्था गरिसकेको हुन्छ । बाउबाजेले गरे अनुसार मूर्ति बनाउन सुरु गर्नु अघि माटोको पूजा गर्न टुटेपण्डितलाई बोलाउँछ । टुटेपण्डित एकाबिहानै माटोको पूजा गर्न आइपुग्छ, तर अपसोच माटो सबै दुर्गन्धित भएको हुन्छ । कता कताबाट रेडियोलालमार्फत् यो काम सलिमले गरेको हो भन्ने हल्ला फैलन्छ । गाउँमा सलिम इमान्दार केटो हो भन्ने कुरा गाउँका सबैमा परिसकेको हुन्छ । त्यसैले गाउँका कसैले पनि यो कुरा पत्याउँदैनन् र यो कुरा त्यही टुङ्गिन्छ । गाउँको कुरा गाउँमै टुङ्गिए पनि सीमापारिबाट अबिरको लामो टीका र केशरी रङ्गको कपडा लगाएर हिड्ने केटाहरु पत्थरपुरवामा देखा पर्न थाल्छन् र मुसलमानहरुलाई धम्की दिन थाल्छन् । यस्तैमा करिमको सल्लाहमा नेता बनिसकेको नेपालगञ्जमा बस्दै आएको असगर अलीलाई सबै गाउँलेले सम्झन्छन् र गाउँका आधा जति मानिस हिन्दु, मुसलमान सबै मिलेर याचना गर्न असगर अलीकहाँ पुग्छन् । त्यहाँ पुग्दा सबै झुक्छन् । जससँग बचाउन आग्रह गर्न अर्थात् शम्भुरामको कुरा लिएर गाउँलेहरु त्यहाँ पुगेका हुन्छन् । त्यहाँ त शम्भुराम सोफामा बसेर असगर अलीसँगै रक्सी खाइरहेको हुन्छ । यो देखेपछि सबै गाउँलेहरु चुपचाप गाउँतिर फर्कन्छन् । गाउँ आएर अब के गर्ने भन्ने सोच नपाउँदै सीमापारिबाट आएका केटाहरुले 'जय श्रीराम' को नारा लगाउँदै गाउँमा मुसलमानहरुका घर खोजी खोजी आतङ्क मच्चाउन थाल्छन् । प्रायः सबै मुसलमानहरुले हिन्दुहरुका घरमा लुकेर आ-आफ्नो ज्यान बचाउँछन् । मुसलमानहरुका घरमा आगो लाग्छ, घरको अवस्था अस्तव्यस्त हुन्छ । गाउँमा मुसलमानहरुको बस्ने स्थिति रहँदैन । त्यसैले गाउँका सबै हिन्दुहरु नै मिलेर ती आतङ्क मच्चाउने केटाहरु फेरि आउने आशङ्कामा मुसलमानहरुलाई केहीदिनका लागि अन्यत्र भगाउँछन् । यस्तैमा करिमको घर पनि अस्तव्यस्त भएको हुन्छ । उसलाई पनि बजरङ्गी र बृजलालले गाउँ छाडेर भाग्ने सल्लाह दिन्छन्, तर ऊ नुसरतलाई एकलै छाडेर गाउँबाट भाग्न चाहँदैन । अनवरको घर पनि यस्तै अवस्थाबाट गुज्रिएको हुन्छ । उनीहरु पनि गाउँ छाड्ने सुरमा लाग्छन्, तर त्यहाँ नुसरत हुँदैन । उसकी हजुरआमाले अल्लाहसँग उसको रक्षाको लागि प्रार्थना गर्छे र उनीहरु गाउँका अरु मुसलमानसँग मिसिएर गाउँ छाड्छन् ।

उता इलैया भने गाउँमा यस्तो आतङ्क मच्चिँदा पनि केही थाहा नपाए जस्तो गरेर आफ्नै घरमा बसिरहन्छ । मानौं नुसरतको धोकाको बदलामा यो सब उसैले गराएको हो । यस्तैमा कता कताबाट रेडियोलाल आइपुग्छ । उसलाई त अब उसले काँधमा भिरेको

रेडियोबाट मात्र चिनिने अवस्थामा पुगेको हुन्छ । रेडियोलाल आउँदा पनि इलैयाले कुनै वास्ता नगरेपछि रेडियोलाल आफैले आफ्नो रहस्य खोल्छ । नुसरत करिमसँग भागेको कुरा गर्छ । मुसलमानहरु यस्तै धोकेवाज हुन्छन् भन्दै उसकी कवितालाई पनि मुसलमानले भगाएको हुँदा त्यसैको बदला लिनका लागि उसैले बृजलालको मूर्ति बनाउने माटोमा उसैले दुर्गन्ध फैलाएको र आरोप सलिममाथि लगाएको रहस्य पनि खोल्छ । शम्भुरामलाई पनि आफैले पोल लगाएर गाउँमा आतङ्क मच्चाएको कुरा गर्छ । यति भन्दापनि इलैयाले कुनै चासो नदेखाएपछि ऊ त्यहाँबाट जान्छ । त्यसपछि इलैया घरभित्र पस्छ । जहाँ ऊ आफ्नी आमा र नुसरतको कल्पनामा हराउँछ । यसरी तिराहाका साथै पुरै पत्थरपुरवा गाउँ सुनसान हुन्छ ।

‘या अल्लाह, सधैं कृपा रहोस्, आमीन !’ उपशीर्षकमा सुनको जलप लागेको बिहान नुसरतको जीवनयात्रा र उसको हार्दिक कामनालाई अङ्क १ र २ मा समेट्दै उपन्यासको कथावस्तुलाई ओह्वालो लगाइएको छ ।

करिमले नुसरतलाई नयाँ टलक्क टल्किरहेको साइकलमा राखेर पत्थरपुरवाबाट भगाएको दुई घण्टा भैसकेको हुन्छ । करिमले सुन्दर भविष्यका लागि बनाएका योजनाहरु नुसरतलाई सुनाउँछ । नुसरत पनि आफूले देखेको सुन्दर सपना पुरा भएको कल्पनामा हराउँछे । इलैया र करिमका बीचमा तुलना गर्छे । इलियामा उसले अवगुण बाहेक केही पाउँदैन तर करिममाथि भने ऊ आँखा चिम्लेर विश्वास गर्न सक्छे । आज एउटा कुराले ऊ छक्क परिरहेकी छे । ‘करिमसित यो नयाँ साइकल कहाँबाट आयो !!’

अन्त्यमा साइकल कसले दिएको भनेर नभन्नु भनेको भए तापनि उसलाई अल्लाहको फरिस्ता सम्झेर करिमले त्यो फरिस्ताकी आमाले आफ्नी बुहारीका लागि राखेको अठार तोला चाँदिका गहना बेचेर उसलाई नुसरतलाई सुरक्षितसाथ नेपालगञ्ज लैजानु भनी दिएको नयाँ साइकल भनी त्यो फरिस्ताको नाम बताउँछ तर त्यही बेला बालुवा बोकेर आएको ट्रकको आवाजले नुसरतले सुनी कि सुनिन । सायद नसुनेको नि हुन सक्छ । यसरी ‘लू’ उपन्यासको कथावस्तुलाई समाप्त गरिएको छ ।

पछि टुटेपण्डितको चिठीबाट थाहा हुन्छ : इलैयाले शम्भुरामलाई मार्न खोजेकोले दुईवर्षदेखि बहराइचको जेलमा छ, बजरङ्गीले ढिलै भएपनि छोरै पाएको र छोरोको नाम कन्हैयालाल राखेको छ, बृजलालले दुर्गामाताको मूर्तिमा मुसलमान केटीको अनुहार राखेको कुरा रेडियोलालले नै फैलाएकोले बृजलालको व्यापार बन्द हुने स्थितिमा पुगेको हुँदा ऊ

नयाँ कामको खोजी गर्दै छ, रेडियोलालले नै पत्थरपुरवा गाउँलाई बरबाद पारेको हुँदा आफू पनि बौलाएर राँचीमा उपचार गराइरहेको छ, तर निको हुने छाँट देखिएको छैन । गाउँमा यस्ता थुप्रै उतारचडाव आएपनि प्रचण्ड गर्मी उस्तै छ । प्रचण्ड गर्मी र तातो हावाका कारण गाउँमा 'लू' ले उग्र रूप लिएको छ । गाउँ र गाउँले तिनै भएपनि गाउँले नयाँ नाम पाएको छ : पत्थरपुरवा उत्तर प्रदेश , भारत ।

निष्कर्ष :

भाषाका प्रसिद्ध जादुगर आख्यानकार नयनराज पाण्डेद्वारा लिखित उपन्यास 'लू' रमाइलो पारामा गम्भीर विषय उठाइएको एक उत्कृष्ट कृति हो । भारतसँग सिमाना जोडिएको पश्चिम नेपालको एउटा गाउँ पत्थरपुरवाको सेरोफेरोमा उनीएको यस उपन्यासको कथावस्तुले त्यस भेगका मानिसहरुको व्यथालाई उजागर गरेको छ । भारतीय प्रहरीको आतङ्ककारी व्यवहार र नेपाली नेताहरुका बेवास्ताका कारण त्यहाँका मानिसहरु पीडित छन् । अझ त्यसमाथि प्रकृतिको कहरबाट समेत आक्रान्त उनीहरुको गर्मीमा चल्ने तातो हावा लूले तन मन दुबैलाई आक्रान्त पारेको छ । पश्चिम तराईका बासिन्दाहरुले बाँच्नका लागि गरिरहेको सङ्घर्ष र दुर्घटनाजन्य नियतिको जीवन्तता उपन्यासमा उल्लेख गरिएको छ । राज्यबाट बेवास्ता गरिएको तराईको एउटा गाउँ, जहाँका मानिसहरु कष्टकर जीवन बिताउन बाध्य नेपाली समाजको चरम अन्धविश्वास र कतिपय दुर्घटनाहरु अपत्यारिलो लाग्ने कथावस्तु भए तापनि उपन्यासकारद्वारा त्यसलाई विभिन्न कथावाचकहरुका माध्यमबाट साधारणीकरण गरिएको छ ।

नेपालको तराई क्षेत्रमा व्याप्त पानीभूत हुन्छ, भन्ने जस्तो अन्धविश्वासलाई उजागर गर्नका लागि राप्ती नदीमा पानीभूत रहेको कुरा उपन्यासमा उल्लेख गरिएको छ । उपन्यासमा इलैया, नुसरत, रेडियोलाल, बृजलाल, बजरङ्गी, करिम, कविता, शम्भुराम, गोवरी आदि जस्ता पात्रहरु प्रत्यक्ष अभिनयबाट त्यस समाजको परिवेश बुझ्न निकै सघाउ पुगेको छ । उपन्यासको प्रमुख पात्र इलैयाको उद्वण्ड व्यवहार, आमाप्रतिको प्रेमभाव, नुसरतप्रतिको आकर्षणले त्यस गाउँमा घटित विविध दुर्घटनाहरुका बीचमा मौलाएको सुकोमल प्रेमलाई इङ्कित गरेको छ । त्यसै गरी गरिबीको चपेटामा परेर कलिला छोरीहरु सर्कसवालाहरुलाई बेचेको दृश्यले त्यहाँको दर्दनाक गरिबीको यथार्थबोध गराइएको छ । उपन्यासमा त्यहाँका मानिसहरुले भोग्नु परेको दुःख, कष्ट र भारतीय प्रहरीहरुबाट भएको

अमानवीय व्यवहारका कारणबाट कति पनि विचलित नभई आफ्नो मानवीयता, भाइचारा, धार्मिक सहिष्णुता जोगाउन सफल त्यहाँका बासिन्दाहरूको मानसिकताको सफल चित्र उतारिएको पाइन्छ ।

प्रस्तुत उपन्यास भाषाका दृष्टिबाट पनि गजबको बन्न पुगेको छ । उपन्यासकारले पश्चिमी तराईमा व्याप्त स्थानीय भाषालाई विभिन्न विम्ब, प्रतीक, अलङ्कारहरूको प्रयोग गरी मिठो र रोचक बनाएका छन् । छोटो, छरिता वाक्यहरूको गठन गरी भाषालाई सरल, सहज रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.३ 'लू' उपन्यासका पात्रहरूको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन तथा विश्लेषण :

'लू' एक सय भन्दा बढी पात्रहरूको प्रयोग गरिएको एक आञ्चलिक उपन्यास हो । उपन्यासमा प्रयुक्त सबै पात्रहरूको प्रवृत्ति, स्वभाव फरक-फरक रहेको छ । उपन्यासमा मानवीय पात्रहरूको बाहुल्यता रहे तापनि एउटा अमानवीय पात्र वैजन्ती (कुकुर्नी) लाई सशक्त रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । उपन्यासमा कतिपय पात्रहरूलाई कथावस्तु अधि बढाई उपन्यासको उद्देश्य प्राप्तिका लागि समावेश गरिएको छ । त्यसैले उपन्यासमा प्रयुक्त सबै पात्रहरूको शैलीवैज्ञानिक आधारमा वर्गीकरण गर्न सकिने अवस्था नभएकोले केही पात्रहरूको मात्र शैलीवैज्ञानिक आधारमा वर्गीकरण गरी तलको तालिकामा निम्न अनुसार प्रस्तुत गरिएको छ । ती मध्ये उपन्यासमा प्रस्तुत सशक्त भूमिकाका आधारमा मुख्य दश पात्रको मात्र विश्लेषण गरिएको छ :

‘लु’ उपन्यासका पात्रहरूको शैलीवैज्ञानिक वर्गीकरण

क्र.सं	आधार	लिङ्ग		कार्य			प्रवृत्ति		स्वभाव		जीवनचेतना		आसन्नता		आबद्धता	
		पुरुष	स्त्री	प्रमुख	सहायक	गौण	अनुकूल	प्रतिकूल	गतिशील	स्थिर	व्यक्तिगत	वर्गगत	मञ्चीय	नेपथ्य	बद्ध	मुक्त
१	अजय	+	-	-	+	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+
२	अनवर	+	-	-	+	-	+	-	-	+	-	+	+	-	+	-
३	अमरपाल सिंह	+	-	-	+	-	-	+	-	+	-	+	+	-	+	-
४	असगर अली	+	-	-	+	-	-	+	-	+	-	+	+	-	+	-
५	आसिफ	+	-	-	-	+	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+
६	इलैया	+	-	+	-	-	+	-	+	-	-	+	+	-	+	-
७	इस्माइल	+	-	-	-	+	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+
८	कमला	-	+	-	+	-	+	-	-	+	-	+	+	-	+	-
९	करिम	+	-	-	+	-	+	-	-	+	+	-	+	-	+	-
१०	कविता	-	+	-	+	-	-	+	-	+	-	+	+	-	+	-

११	गैयादिन	+	-	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	+	-
१२	गोबरी	+	-	-	+	-	-	+	+	-	+	-	+	-	+	-
१३	चन्द्रु	+	-	-	+	-	+	-	-	+	-	+	+	-	+	-
१४	चमेली	-	+	-	+	-	+	-	+	-	-	+	+	-	+	-
१५	चुन्नीलाल	+	-	-	+	-	-	+	-	+	-	+	+	-	+	-
१६	छेदिलाल	+	-	-	+	-	-	+	-	+	-	+	+	-	+	-
१७	जागेश्वर	+	-	-	-	+	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+
१८	जानकी	-	+	-	+	-	+	-	-	+	-	+	+	-	+	-
१९	टुटेपण्डित	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
२०	दिननाथ	+	-	-	+	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+
२१	दुर्गी	-	+	-	+	-	+	-	+	-	-	+	+	-	+	-

२२	देवकी	-	+	-	+	-	+	-	+	-	-	+	+	-	+	-
२३	धनेसर	+	-	-	+	-	+	-	-	+	-	+	+	-	+	-
२४	नन्दु	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
२५	नुसरत	-	+	+	-	-	+	-	+	-	-	+	+	-	+	-
२६	पछुवा	+	-	-	+	-	+	-	-	+	-	+	+	-	+	-
२७	बजरङ्गी	+	-	-	+	-	+	-	+	-	-	+	+	-	+	-
२८	बड्का इतवारी	+	-	-	+	-	+	-	-	+	-	+	+	-	+	-
२९	वृजलाल	+	-	-	+	-	+	-	-	+	-	+	+	-	+	-
३०	भदैया लोहार	+	-	-	-	+	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+
३१	भिखारी	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
३२	भुँइया लोहार	+	-	-	-	+	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+

३३	मदारीलाल	+	-	-	+	-	-	+	-	+	-	+	+	-	+	-
३४	महेशर	+	-	-	+	-	+	-	+	-	-	+	+	-	+	-
३५	मुछौरी पण्डिताईन	-	+	-	+	-	+	-	+	-	-	+	+	-	+	-
३६	मेहरुन्तिसा	-	+	-	-	+	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+
३७	मोहनलाल कुम्हाल	+	-	-	+	-	+	-	-	+	-	+	+	-	+	-
३८	रजिया	-	+	-	+	-	+	-	-	+	-	+	+	-	+	-
३९	रहमत मियाँ	+	-	-	+	-	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+
४०	रामआधार	+	-	-	+	-	+	-	-	+	-	+	+	-	+	-
४१	रामप्यारी	-	+	-	+	-	+	-	-	+	-	+	+	-	+	-
४२	रामप्रसाद पौडेल	+	-	-	+	-	-	+	-	+	-	+	+	-	+	-

४३	रेडियोलाल	+	-	-	+	-	-	+	+	-	-	+	+	-	+	-
४४	विजयलाल कुर्मी	+	-	-	+	-	-	+	-	+	-	+	+	-	+	-
४५	शनिचर चौधरी	+	-	-	-	+	+	-	-	+	-	+	-	+	-	+
४६	शम्भुराम	+	-	-	+	-	-	+	-	+	-	+	+	-	+	-
४७	सलिम	+	-	-	+	-	+	-	+	-	-	+	+	-	+	-
४८	सुकई अहिर	+	-	-	+	-	+	-	-	+	-	+	+	-	+	-
४९	सोमना मेहतर	+	-	-	+	-	+	-	-	+	-	+	+	-	+	-
५०	हरदेई	-	+	-	+	-	+	-	-	+	-	+	+	-	+	-

तालिका नं. - १

शैलीवैज्ञानिक आधारमा तालिकाबद्ध गरिएका पात्रहरुको तथ्याङ्क :

आधार		सङ्ख्या
लिङ्ग	पुरुष	३८
	स्त्री	१२
कार्य	प्रमुख	२
	सहायक	४०
	गौण	८
प्रवृत्ति	अनुकूल	३८
	प्रतिकूल	१२
स्वभाव	गतिशील	१४
	स्थिर	३६
जीवनचेतना	व्यक्तिगत	५
	वर्गगत	४५
आसन्नता	मञ्चीय	३९
	नेपथ्य	११
आबद्धता	बद्ध	३९
	मुक्त	११

तालिका नं. - २

४.४ पात्रहरुको विश्लेषण :

१ . इलैया :

पुरुष पात्र :

नन्दु र हरदेईको छोरो , नुसरतलाई एकतर्फी रूपमा प्रेम गर्ने प्रेमी भएकाले लिङ्गका आधारमा इलैया पुरुष पात्र हो ।

प्रमुख पात्र :

उपन्यासको सिङ्गो कथानक इलैयाकै केन्द्रियतामा अगाडि बढेको छ । उपन्यासको सुरुदेखि अन्त्यसम्म नै प्रत्यक्ष भूमिकामा देखा परेको इलैयाकै सेरोफेरोमा रहेर उपन्यास टुङ्गिएको छ । त्यसैले कार्यका आधारमा ऊ प्रमुख पात्र हो ।

अनुकूल पात्र :

उपन्यासको आरम्भमा इलैयाको प्रवृत्ति केही प्रतिकूल देखिए तापनि त्यसलाई उसको बालस्वभाव मान्न सकिन्छ । उपन्यासको अन्त्यतिर उसले हिन्दू र मुसलमानहरुका बीचको द्वन्द्वमा आफू हिन्दू भएर पनि मुसलमानहरुलाई सहयोग गरेको छ । आफूले मनपराएकी नुसरत र करिम बीचको प्रेम सम्बन्ध थाहा पाएपछि उसलाई गाउँबाट सुरक्षित रूपमा भगाउन आफ्नी आमा हरदेईले बुहारीका लागि राखिदिएका अठार तोला चाँदिका गहनाहरु बेचेर नयाँ साइकल करिमलाई किनिदिएबाट उसलाई प्रवृत्तिका आधारमा अनुकूल पात्र हो भन्न सकिन्छ ।

गतिशील पात्र :

उपन्यासको सुरुमा इलैया जिद्दी स्वभावको देखिन्छ । पछि नुसरतसँगको एकतर्फी प्रेममा पारेपछि ऊ समझदार बन्दै गएको छ । यसका साथै माया प्रेमको विषयमा नकारात्मक धारणा राख्ने इलैयाको सोचमा परिवर्तन आएको छ । अझ केटी मान्छेले त प्रेम गर्ने हुँदैन , जुन केटीले प्रेम गर्छ त्यो छिनाल हो , चरित्रहीन हो भन्ने सोचाइ राखी चन्द्रुको बाउ विजयलाल कुर्मीको कुरा सुनेर कमला र जानकीको घर भत्काइदिई गाउँबाट निकाली चन्द्रुलाई आत्महत्या गर्न बाध्य बनाउने इलैया नुसरतप्रतिको एकोहोरो प्रेमले प्रेमको पुजारी बन्न पुगेको छ । त्यसैले स्वभावका आधारमा ऊ गतिशील पात्र हो ।

वर्गगत पात्र :

उपन्यासमा इलैयाले आम नेपाली युवाहरु , जो धार्मिक सहिष्णुताको भावना राख्दछन् र आफूले प्रेम गरेको व्यक्तिको खुसीको लागि निरन्तर अधि बढ्छन् , त्यस्ता व्यक्तिहरुको प्रतिनिधित्व गरेको हुँदा जीवनचेतनाको दृष्टिमा ऊ वर्गगत पात्र हो ।

मञ्चीय पात्र :

इलैया उपन्यासको प्रमुख पात्र भएकै कारण उसले उपन्यासको सुरुदेखि अन्त्यसम्म प्रत्यक्ष रूपमा क्रियाशील भई दृश्यात्मक रूपमा संवादसहित अभिनय प्रस्तुत गरेको छ । त्यसैले ऊ आसन्नताका आधारमा मञ्चीय पात्र हो ।

बद्ध पात्र :

उपन्यासको कथावस्तु इलैयाकै सेरोफेरोमा सुरु भई अन्त्य पनि भएको छ । उसैको केन्द्रियतामा उपन्यासको संरचना तयार भएको हुँदा उसको अनुपस्थितिमा उपन्यासले राखेको उद्देश्य प्राप्त गर्न सक्दैन । त्यसैले आबद्धताका आधारमा ऊ बद्ध पात्र हो ।

२. रेडियोलाल :

पुरुष पात्र :

रेडियोलाल ,बाबुआमाको छोरो , कविताको लोग्ने र भगवानप्रसादको भड्केलो बाबु भएकोले ऊ लिङ्गका आधारमा पुरुष पात्र हो ।

सहायक पात्र :

रेडियोलाल ,उपन्यासको प्रमुख पात्र इलैयासँगै उपन्यासको कथावस्तु अगाडि बढाउन सहयोग गर्दै उपन्यासको सुरुदेखि अन्त्यसम्म महत्त्वपूर्ण भूमिकामा देखा परेको छ । त्यसैले ऊ कार्यका आधारमा सहायक पात्र हो ।

प्रतिकूल पात्र :

रेडियोलालले उपन्यासमा एउटा मुसलमानले आफ्नी श्रीमती भगाएको बदला लिन बृजलालको दुर्गामाताको मूर्ति बनाउने माटोमा आफूले दुर्गन्ध फैलाएर त्यसको आरोप

इमान्दार सलिममाथि लगाई हिन्दू र मुसलमानका बीचमा द्वन्द्व सिर्जना गराई मुसलमानहरुलाई गाउँबाट भाग्न बाध्य बनाएको छ । त्यसैले ऊ प्रवृत्तिका आधारमा प्रतिकूल पात्र हो ।

गतिशील पात्र :

उपन्यासमा रेडियोलालको स्वभावमा गतिशीलता देख्न पाइन्छ । कविताको प्रेममा लट्टीएर प्रेममा सबै कुरा बराबर देख्ने ऊ पछि कविताले छाडेर अकैसँग गएपछि प्रेम र आइमाईहरुप्रति नकारात्मक धारणा राख्छ । त्यसैले ऊ स्वभावका आधारमा गतिशील पात्र हो ।

वर्गगत पात्र :

उपन्यासमा रेडियोलालले एउटा मुसलमानसँगको दुस्मनीले सारा मुसलमानसँग बदलाको भावना राखेको छ । हाम्रो समाजका एउटाले गरेको गल्तीको सजाय सम्पूर्ण जाति, धर्म, वर्गलाई दिने व्यक्तिहरुको प्रतिनिधित्व रेडियोलालले गरेको हुँदा जीवनचेतनाका आधारमा ऊ वर्गगत पात्र हो ।

मञ्चीय पात्र :

उपन्यासको धेरैजसो भागमा प्रत्यक्ष रूपमा उपस्थित भई उपन्यासको कथावस्तुलाई अगाडि बढाउन संवादहरु प्रस्तुत गरेको हुँदा रेडियोलाल आसन्नताका आधारमा मञ्चीय पात्र हो ।

बद्ध पात्र :

रेडियोलालको उपस्थिति यस उपन्यासमा निकै सशक्त रूपमा आएको छ । उसलाई उपन्यासबाट हटाउँदा उपन्यासले पूर्ण रूपमा सफलता पाउन सक्दैन । त्यसैले अबद्धताका आधारमा ऊ बद्ध पात्र हो ।

३ . बजरङ्गी :

पुरुष पात्र :

उपन्यासमा भिखारीको छोरो र दुर्गीको लोग्ने भएकोले बजरङ्गी लिङ्गका आधारमा पुरुष पात्र हो ।

सहायक पात्र :

उपन्यासमा बजरङ्गी उपन्यासको प्रमुख पात्र इलैयासँगै उपन्यासको कथावस्तु अगाडि बढाउन सहयोग गर्दै उपन्यासको सुरुदेखि अन्त्यसम्म महत्त्वपूर्ण भूमिकामा देखा परेको छ । त्यसैले ऊ कार्यका आधारमा सहायक पात्र हो ।

अनुकूल पात्र :

प्रवृत्तिको आधारमा बजरङ्गी अनुकूल पात्र हो । उपन्यासको मध्य भागमा शम्भुरामको सङ्गतमा लागेर केही प्रतिकूल व्यवहारमा सरिक भएको भए तापनि उपन्यासको अन्त्यमा आफ्नो गल्तीको महसुस गरी गाउँले मुसलमानहरूको उद्धारमा उसले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ ।

गतिशील पात्र :

उपन्यासमा बजरङ्गीको स्वाभाव गतिशील खालको छ । उपन्यासको मध्य भागबाट उसले गर्दै आएको नेताको झन्डा बोकेर दौडने काम पछि छाडेर सीमाना पारिबाट अवैध सामानको ओसारपसारमा लागी दैनिक गुजारा चलाएको छ । यसका साथै शम्भुरामसितको सङ्गतले भारतको जयजयकार गर्ने ऊ पछि गएर भारतप्रति नकारात्मक सोच राख्दछ । त्यसैले स्वभावका आधारमा ऊ गतिशील पात्र हो ।

वर्गगत पात्र :

उपन्यासमा बजरङ्गीले केही समयको लागि शम्भुराम जस्ता दुष्टहरूको प्रलोभनमा परी बाटो विराउन पुगेका र केही समयमा नै तिनीहरूको वास्तविकता थाहा पाएपछि पश्चाताप गरी आफ्नै गाउँलेहरूको सहयोग गर्न तत्पर हुने युवा वर्गको प्रतिनिधित्व गरेको छ । त्यसैले जीवनचेतनाका आधारमा ऊ वर्गगत पात्र हो ।

मञ्चीय पात्र :

उपन्यासमा उपन्यासको अधिकांश भागमा प्रत्यक्ष रूपमा उपस्थित भई बजरङ्गीले संवादहरूसहित कथानकलाई अधि बढाउन महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ । त्यसैले ऊ आसन्नताका आधारमा मञ्चीय पात्र हो ।

बद्ध पात्र :

उपन्यासमा बजरङ्गीको भूमिका महत्त्वपूर्ण रहेको छ । उसलाई उपन्यासबाट अलग्याउने हो भने उपन्यासको उद्देश्य पुरा हुन सक्दैन । त्यसैले ऊ आबद्धताका आधारमा बद्ध पात्र हो ।

४. वृजलाल :

पुरुष पात्र :

उपन्यासमा मोहनलाल कुम्हालको छोरो र सानैमा निलमसँग विवाह गरी उसको लोग्ने भएकोले वृजलाल लिङ्गका आधारमा पुरुष पात्र हो ।

सहायक पात्र :

यस उपन्यासमा उपन्यासको प्रमुख पात्र इलैयाको बालसखा भई उपन्यासको कथानक विकासको लागि वृजलालले निकै महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ । त्यसैले कार्यका आधारमा ऊ सहायक पात्र हो ।

अनुकूल पात्र :

उपन्यासको सुरुदेखि अन्त्यसम्म वृजलाल आफ्ना बाबुबाजेले गर्दै आएको दुर्गामाताको मूर्ति बनाउने काम अँगालेर आफ्नै संसारमा रमाएको छ । उपन्यासमा अरुलाई हानी हुने काम उसले गरेको देखिँदैन । त्यसैले प्रवृत्तिका आधारमा ऊ अनुकूल पात्र हो ।

स्थिर पात्र :

उपन्यासमा बृजलालको भूमिकालाई हेर्दा उपन्यासको सुरुदेखि अन्त्यसम्म उसको विचारमा कुनैपनि किसिमको परिवर्तन आएको देखिँदैन । त्यसैले स्वभावका आधारमा ऊ स्थिर पात्र हो ।

वर्गगत पात्र :

बाबु बाजेले गर्दै आएको पेशालाई अङ्गालेर आफ्नो जीविकोपार्जन गर्ने युवा वर्गको प्रतिनिधित्व बृजलालले गरेको हुँदा जीवनचेतनाका आधारमा ऊ वर्गगत पात्र हो ।

मञ्चीय पात्र :

उपन्यासमा उपन्यासको कथानकलाई अघि बढाउन बृजलाल प्रत्यक्ष संवाद तथा भूमिकामा प्रस्तुत भएको छ । त्यसैले ऊ आसन्नताका आधारमा मञ्चीय पात्र हो ।

बद्ध पात्र :

उपन्यासमा बृजलालको प्रत्यक्ष भूमिका रहेको छ । उसलाई उपन्यासबाट हटाउँदा उपन्यासले पूर्णता प्राप्त गर्न सक्दैन । त्यसैले आबद्धताका आधारमा ऊ बद्ध पात्र हो ।

५. टुटेपण्डित :

पुरुष पात्र :

उपन्यासमा पुरेत्याइँ गर्दै हिड्ने पण्डित , बाबुआमाको छोरो र अर्कोसँग गएकी श्रीमतीको लोग्ने भएकोले टुटेपण्डित लिङ्गका आधारमा पुरुष पात्र हो ।

सहायक पात्र :

उपन्यासको सुरुदेखि अन्त्यसम्म उपन्यासको मूल कथानकलाई अगाडि बढाउन टुटेपण्डितले महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको हुँदा ऊ कार्यका आधारमा सहायक पात्र हो ।

अनुकूल पात्र :

उपन्यासमा आफू ब्राह्मण भएर पनि मुसलमानहरुको आपतविपतमा उनीहरुलाई सहयोग गर्न अग्रसर भएर टुटेपण्डितले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ । त्यसैले ऊ प्रवृत्तिका आधारमा अनुकूल पात्र हो ।

गतिशील पात्र :

उपन्यासको सुरुदेखि अन्त्यसम्ममा टुटेपण्डितको स्वभावमा परिवर्तन आएको देखिन्छ । उपन्यासको सुरुमा ऊ लोभी पण्डितको भूमिकामा देखिएको छ भने अन्त्यमा थुप्रै मुसलमानहरुलाई आफ्नो घरमा आश्रय दिएर मिस्री र इलाइची हालेको काँढा बनाएर खुवाउने एक उदार स्वभावको व्यक्तिको भूमिकामा देखा परेको छ । त्यसैले स्वभावका आधारमा ऊ गतिशील पात्र हो ।

व्यक्तिगत पात्र :

आफू एक कट्टर ब्राह्मण भएर पनि आपतमा परेका मुसलमानहरुलाई आफ्नो घरभित्र राख्नु, उनीहरुले खाएको जुठो भाँडा आफैँ माभन्नु टुटेपण्डितको नितान्त व्यक्तिगत चेत हो । जुन व्यवहारले समग्र ब्राह्मणहरुको प्रतिनिधित्व गर्न सक्दैन । त्यसैले जीवनचेतनाका आधारमा ऊ व्यक्तिगत पात्र हो ।

मञ्चीय पात्र :

उपन्यासको धेरैजसो भागमा टुटेपण्डित महत्त्वपूर्ण संवादसहित प्रत्यक्ष भूमिकामा देखा परेको छ । त्यसैले ऊ आसन्नताका आधारमा मञ्चीय पात्र हो ।

बद्ध पात्र :

टुटेपण्डितको उपस्थिति यस उपन्यासमा निकै महत्त्वपूर्ण रहेको छ । उसलाई उपन्यासबाट हटाउँदा उपन्यासले पूर्णता पाउन सक्दैन । त्यसैले ऊ आबद्धताका आधारमा बद्ध पात्र हो ।

६. नुसरत :

स्त्री पात्र :

अनवर र रजियाकी छोरी , सलिमकी दिदी , इलैयाले एकतर्फी रूपमा मन पराइएकी प्रेमिका र करिमसँग प्रेम गरी सुनौलो भविष्यको कल्पनामा रमाउने सुकोमल युवतीका रूपमा नुसरत प्रस्तुत उपन्यासमा देखा परेकी छे । त्यसैले लिङ्गका आधारमा ऊ स्त्री पात्र हो ।

प्रमुख नारी पात्र :

यस उपन्यासमा नुसरतको उदय बीच भागबाट भएको छ । बीच भागबाट देखा परे तापनि उपन्यासमा उसको उपस्थिति निकै महत्त्वपूर्ण रहेको छ । उसकै उपस्थितिबाट यस उपन्यासको प्रमुख पुरुष पात्र इलैयाको स्वभावमा परिवर्तन आएको छ । त्यसैले कार्यका आधारमा ऊ प्रमुख नारी पात्र हो ।

अनुकूल पात्र :

यस उपन्यासमा नुसरतको उपस्थितिभरि कुनै पनि किसिमको नकारात्मक व्यवहार देखिएको छैन । बिहान सबेरै उठ्ने, घरको काम गर्ने, मदरसा जाने जस्ता चारित्रिक व्यवहारले उपन्यासमा ऊ असल पात्रका रूपमा चित्रित छे । त्यसैले प्रवृत्तिका आधारमा ऊ अनुकूल पात्र हो ।

गतिशील पात्र :

उपन्यासमा बलात्कारको घटनापछि अन्धकारको भूमरीमा हराउन पुगेकी नुसरत करिमको प्रेमले पुनः भविष्यका सुनौला सपनाहरु देख्न थालेकी छे । बालककालमा उसको मानसपटलमा बसेको इलैयाप्रतिको नकारात्मक सोच परिवर्तन हुन नसके पनि जीवनप्रतिको उसको विचारमा सकारात्मक परिवर्तन आएको छ । त्यसैले स्वभावका आधारमा ऊ गतिशील पात्र हो ।

वर्गगत पात्र :

उपन्यासमा नुसरतले यौवन अवस्थामा पुगेपछि कसैको मायाबाट प्रभावित भएर सुन्दर भविष्यको कल्पना गर्ने सोभा , निश्छल ग्रामीण युवतीहरूको प्रतिनिधित्व गरेकी छे । त्यसैले जीवनचेतनाका आधारमा ऊ वर्गगत पात्र हो ।

मञ्चीय पात्र :

उपन्यासमा महत्त्वपूर्ण भूमिकाका साथमा नुसरत प्रत्यक्ष संवादसहित देखा परेकी छे । त्यसैले आसन्नताका आधारमा ऊ मञ्चीय पात्र हो ।

बद्ध पात्र :

उपन्यासमा नुसरतको भूमिका निकै महत्त्वपूर्ण रहेको छ । उसलाई उपन्यासबाट हटाउने हो भने उपन्यासले बोकेको उद्देश्य प्राप्त गर्न सक्दैन । त्यसैले आबद्धताका आधारमा ऊ बद्ध पात्र हो ।

७. करिम :

पुरुष पात्र :

बाबुआमाको छोरो , दाजुभाउजूको प्यारो भाइ र नुसरतको प्रेमीको रूपमा करिम उपन्यासमा उपस्थित भएको छ । त्यसैले ऊ लिङ्गका आधारमा पुरुष पात्र हो ।

सहायक पात्र :

उपन्यासमा करिमले उपन्यासको कथानकलाई अघि बढाउन र उपन्यासको उद्देश्यसम्म पुग्न निकै ठूलो भूमिका खेलेको छ । त्यसैले ऊ कार्यका आधारमा सहायक पात्र हो ।

अनुकूल पात्र :

उपन्यासभरि करिमको कथानकीय भूमिकामा कतै पनि खराब काममा संलग्न भएको देखिँदैन । एक स्वाभिमानी मुसलमान भएर बाँच्नका लागि सधैं तत्पर रहेकाले प्रवृत्तिका आधारमा ऊ अनुकूल पात्र हो ।

स्थिर पात्र :

उपन्यासमा करिम एक स्वाभिमानी मुसलमानका रूपमा देखा परेको छ । पैसा कमाउनको लागि बजरङ्गीले उसलाई गलत काम गर्न उक्साउँदा पनि उसको स्वभावमा परिवर्तन आएको देखिँदैन । यसका साथै पहिलेदेखिको नुसरतप्रतिको उसको मायामा नुसरतको बलात्कारको घटनापछि पनि कुनै परिवर्तन आएको छैन । त्यसैले स्वभावका आधारमा ऊ स्थिर पात्र हो ।

व्यक्तिगत पात्र :

उपन्यासमा करिम एक कुशल प्रेमीको रूपमा देखिएको छ । अरुबाट बलात्कृत भएकी नुसरतलाई स्वीकार्नु उसको नितान्त व्यक्तिगत चेत हो । यस किसिमको चेत आजका युवाहरुमा पाइँदैन । त्यसैले उसको यस किसिमको विचारले अरुको प्रतिनिधित्व गर्न नसक्ने भएकाले जीवनचेतनाका आधारमा ऊ व्यक्तिगत पात्र हो ।

मञ्चीय पात्र :

उपन्यासमा करिमले उपन्यासको मध्य भागतिर उपस्थित भएर पनि निर्णायक भूमिका बहन गरेको छ । यसका साथै प्रत्यक्ष संवाद पनि बोलेको छ । त्यसैले आसन्नताका आधारमा ऊ मञ्चीय पात्र हो ।

बद्ध पात्र :

उपन्यासमा करिमको उपस्थिति निकै महत्त्वपूर्ण रहेको छ । उपन्यासबाट उसलाई हटाउँदा उपन्यासले बोकेको लक्ष्यमा पुग्न नसकी बीचैमा बाटो बिराउन सक्छ । त्यसैले आबद्धताका आधारमा ऊ बद्ध पात्र हो ।

द. अमरपाल सिंह :

पुरुष पात्र :

उपन्यासमा अमरपाल सिंहभारतीय सब-इन्सपेक्टर भएर गाउँमा आतङ्क फैलाउँदै आइमाईहरुको खिल्लि उडाउँदै हिडको छ । विशेषगरी उसले नुसरतको बलात्कार पछि

सलिमसँग त्यस दिनको घटनालाई लिएर अस्लिल शब्दहरु प्रयोग गरेको छ । त्यसैले लिङ्गका आधारमा ऊ पुरुष पात्र भएको कुरा प्रष्ट हुन्छ ।

सहायक पात्र :

उपन्यासको मध्यभागबाट देखा परेर उपन्यासको गति बढाउन र उद्देश्य प्राप्तिका लागि अमरपाल सिंहले निकै महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको छ । त्यसैले कार्यका आधारमा ऊ सहायक पात्र हो ।

प्रतिकूल पात्र :

उपन्यासमा आफ्नो उपस्थितिभरि अमरपाल सिंहले आफ्नो पदीय अधिकार र कर्तव्यको दुरुपयोग गर्दै गाउँमा आतङ्क मच्चाउने , सोभा गाउँलेहरुलाई सताउने गलत काम मात्र गरेको छ । त्यसैले ऊ प्रवृत्तिका आधारमा प्रतिकूल पात्र हो ।

स्थिर पात्र :

उपन्यासमा अमरपाल सिंहको उपस्थितिभरि उसको उदण्ड स्वभावमा कुनैपनि किसिमको परिवर्तन देखिएको छैन । त्यसैले ऊ स्वभावका आधारमा स्थिर पात्र हो ।

वर्गगत पात्र :

उपन्यासमा अमरपाल सिंहले एउटा भारतीय प्रहरी भएर नेपाली भूमि र नेपाली जनतालाई शोषण , दमन गर्ने तत्कालीन भारतीय प्रहरीको प्रतिनिधित्व गरेको हुँदा जीवनचेतनाका आधारमा ऊ वर्गगत पात्र हो ।

मञ्चीय पात्र :

खराब प्रवृत्ति नै भएपनि उपन्यासमा अमरपाल सिंहको भूमिका निकै महत्त्वपूर्ण रहेको छ । प्रत्यक्ष संवादसहित दृश्यात्मक अभिनयमा प्रस्तुत भएको हुँदा ऊ आसन्नताका आधारमा मञ्चीय पात्र हो ।

बद्ध पात्र :

उपन्यासमा उपन्यासको उद्देश्य प्राप्तिका लागि अमरपाल सिंहले खेलेको भूमिका निकै महत्त्वपूर्ण रहेको छ । उसको उपस्थिति बिना उपन्यासले आफ्नो उद्देश्य प्राप्त गर्न नसक्ने हुँदा अबद्धताका आधारमा ऊ बद्ध पात्र हो ।

९. शम्भुराम :

पुरुष पात्र :

उपन्यासमा नुसरतमाथि कुदृष्टि राखी बलात्कार गर्ने व्यक्ति र बजरङ्गीको साइनोमा दाजु पर्ने भएकाले शम्भुराम लिङ्गका आधारमा पुरुष पात्र हो ।

सहायक पात्र :

उपन्यासको कथानकलाई तीव्र गति प्रदान गरी उद्देश्य प्राप्तमा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको हुँदा कार्यका आधारमा शम्भुराम सहायक पात्र हो ।

प्रतिकूल पात्र :

उपन्यासमा शम्भुरामले गाउँका सोभा केटीहरुमाथि कुदृष्टि राखी बलात्कार जस्तो घृणित काममा संलग्न भएको हुँदा प्रवृत्तिका आधारमा ऊ प्रतिकूल पात्र हो ।

स्थिर पात्र :

उपन्यासमा शम्भुरामको उपस्थितिभरि नै उसले राखेको कुविचारमा कही कतै परिवर्तन आएको देखिँदैन । त्यसैले स्वभावका आधारमा ऊ स्थिर पात्र हो ।

वर्गगत पात्र :

उपन्यासमा तत्कालीन समयमा सक्रिय पार्टीको आडमा गाउँमा आतङ्क मच्चाउँदै हिड्ने गलत प्रवृत्ति बोकेका व्यक्तिहरुको प्रतिनिधित्व शम्भुरामले गरेको छ । त्यसैले जीवनचेतनाका आधारमा ऊ वर्गगत पात्र हो ।

मञ्चीय पात्र :

उपन्यासमा शम्भुरामको उपस्थिति प्रत्यक्ष संवादसहित देखा परेको छ । त्यसैले आसन्नताका आधारमा ऊ मञ्चीय पात्र हो ।

बद्ध पात्र :

उपन्यासमा शम्भुरामलाई उसको गलत स्वभावका कारण उपन्यासबाट हटाउने हो भने उपन्यासले बोकेको उद्देश्य पुरा गर्न सक्दैन । त्यसैले आबद्धताका आधारमा ऊ बद्ध पात्र हो ।

१०. नन्दु :

पुरुष पात्र :

उपन्यासमा हरदेई र चमेलीको लोग्ने, इलैयाको बाबु र पहलमानको काम गर्ने गएकोले लिङ्गका आधारमा नन्दु पुरुष पात्र हो ।

सहायक पात्र :

उपन्यासमा उपन्यासको कथानकलाई तीव्र गति प्रदान गर्न नन्दुले निकै महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गरेको छ । त्यसैले कार्यका आधारमा ऊ सहायक पात्र हो ।

अनुकूल पात्र :

उपन्यासभरि नन्दुको कथानकीय भूमिकामा कतै पनि खराब काममा संलग्न भएको देखिँदैन । एक असल लोग्ने र बाबु बन्नका लागि सधैं तत्पर रहेकाले प्रवृत्तिका आधारमा ऊ अनुकूल पात्र हो ।

गतिशील पात्र :

उपन्यासमा नन्दुले आफ्नो छोरो इलैयाको भविष्यको लागि बहराइचको मोह त्यागेर जीविकोपार्जनका लागि पहलमानीको काम छाडी तेल मालिसको काममा लागेको छ । पछि तेल मालिसको काम समेत छाडी खेतिपातीमा लागेको छ । त्यसैले स्वभावका आधारमा ऊ गतिशील पात्र हो ।

व्यक्तिगत पात्र :

उपन्यासमा नन्दु चिडिमर समुदायको भए तापनि एउटा आध्यात्मिक चिन्तन बोकेको पात्र हो । “मैले यो जनममा चिडियालाई फसाएँ भने अर्को जनममा त्यो चिडिया मान्छे हुन्छ र त्यसले मलाई त्यसरी नै जालमा फसाएर मार्छ । जैसी करनी वैसी भरनी !” जस्ता विचार उसको व्यक्तिगत विचार हो । उसको यस्तो विचारले सम्पूर्ण चिडिमर समुदायको प्रतिनिधित्व गर्न सक्दैन । त्यसैले जीवनचेतनाका आधारमा ऊ व्यक्तिगत पात्र हो ।

मञ्चीय पात्र :

उपन्यासको धेरैजसो भागमा नन्दुले प्रत्यक्ष संवादसहित आफ्नो महत्त्वपूर्ण अभिनय प्रस्तुत गरेको छ । त्यसैले आसन्नताका आधारमा ऊ मञ्चीय पात्र हो ।

बद्ध पात्र :

उपन्यासमा नन्दुको भूमिका निकै महत्त्वपूर्ण रहेको छ । उपन्यासबाट उसलाई हटाउँदा उपन्यासले पूर्ण सफलता पाउन सक्दैन । त्यसैले आबद्धताका आधारमा ऊ बद्ध पात्र हो ।

विश्लेषित पात्रहरुको उपन्यासमा प्रयुक्त नाम र सर्वनामको आवृत्तिको तथ्याङ्क :

पात्रको नाम	प्रथम पटक नाम उल्लेख पृष्ठ सङ्ख्या	नामको आवृत्ति	सर्वनामको आवृत्ति
अमरपाल सिंह	९८	४०	३८
इलैया	१	५५५	७२६
करिम	१३४	१३४	४१३
टुटेपण्डित	६	११०	९६
नन्दु	१५	६३	४६
नुसरत	५०	३६५	३६५
बजरङ्गी	१	११७	२१७
बृजलाल	१२	५०	९०
रेडियोलाल	१	१३५	२६३
शम्भुराम	९५	४३	२९

तालिका नं. - २

अध्याय : पाँच

सारांश

५.१ निष्कर्ष :

‘शैली’ शब्द संस्कृतको शील् धातुबाट निर्माण भएको हो । शैलीलाई ढङ्ग, ढाँचा, परिपाटी, तरिका, रीति, मार्ग, वृत्ति आदिका रूपमा प्रयोग गरिएको पाइन्छ । शैलीविज्ञान समालोचनाका क्षेत्रमा देखा परेको नवीनतम् विधा हो भए तापनि यसले स्वतन्त्र विधाको रूप धारण गरिसकेको पाइन्छ । प्रायोगिक भाषाविज्ञानको क्षेत्रभित्र रहेको शैलीविज्ञानको पूर्व र पश्चिम दुबैतिर पुरानै परम्परा देख्न पाइए तापनि यसको विकास चाहिँ आधुनिक युगमा आएर मात्र भएको देखिन्छ । शैलीविज्ञानको परम्परागत रूपमा अध्ययन तथा विश्लेषण गर्दा पूर्वमा भरतदेखि र पश्चिममा प्लेटोदेखि नै यसको सुरुवात भएको पाइन्छ । शैलीविज्ञानले भाषाको सूक्ष्म तथा विशिष्ट अध्ययन तथा विश्लेषण गरी कृतिको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन तथा विश्लेषण गर्ने हुँदा विभिन्न उपकरणहरू जस्तै; चयन, समानान्तरता, अग्रभूमि निर्माण आदि अपनाएको पाइन्छ ।

शिवप्रसाद रेग्मी (२०५९) द्वारा ‘शाकुन्तल’ गीतिनाटकको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन गरिएको छ । रितुराज धमला (२०६१) द्वारा ‘अनिंदो पहाडसँगै’ उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन गरिएको छ । कविता पन्थी (२०६३) द्वारा ‘बसाइँ’ उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन गरिएको छ । तीर्थराज भट्टराई (२०६७) द्वारा ‘प्रेतकल्प’ उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन गरिएको छ । हिरा ब. खत्री (२०६९) द्वारा ‘कर्णाली ब्लुज’ उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन गरिएको छ । कृष्णचन्द्र सापकोटा (२०५३-२०५५) द्वारा ‘माइतघर’ उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन सम्पन्न भएको छ । विभिन्न समयमा गरिएका यिनै विभिन्न कृतिहरूको शैलीवैज्ञानिक अध्ययनले कथानक विश्लेषणको प्रमुख आधार फ्रेटागको पिरामिडलाई बनाएको पाइन्छ । त्यसैगरी पात्रको वर्गीकरणमा शैलीवैज्ञानिक आधारहरू लिङ्ग, कार्य, प्रवृत्ति, स्वभाव, जीवनचेतना, आवद्धता, आसन्नता जस्ता आधारहरूलाई अङ्गालेको पाइन्छ । पूर्वकार्यको समीक्षा गर्दा भेटिएका यिनै आधारहरूलाई आत्मसात् गर्दै उपन्यासकार नयनराज पाण्डेद्वारा रचना गरिएको ‘लू’ उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन गरिएको छ ।

मूलतः 'लू' उपन्यासका पात्रहरूको शैलीवैज्ञानिक आधारमा अध्ययन गरी यसको संरचना तयार गरिएको छ । पुस्तकालयीय पद्धतिद्वारा सामग्री सङ्कलन गरी यस अध्ययन अनुसन्धान कार्यलाई अगाडि बढाइएको छ । नयनराज पाण्डेद्वारा रचित 'लू' उपन्यासमा प्रयुक्त सम्पूर्ण पात्रहरूलाई जनसङ्ख्या र उपन्यासमा प्रयुक्त केही प्रमुख र सहायक पात्रहरूलाई नमुनाका रूपमा छनोट गरी मुख्यतः द्वितीयक स्रोतबाट सामग्री वा तथ्याङ्कको सङ्कलन गरिएको छ । विशेषतः शैलीवैज्ञानिक अध्ययन शैलीविज्ञानसँग सम्बन्धित विभिन्न सिद्धान्तमा आधारित हुने हुँदा यिनै तथ्यलाई आधार मानी यो अनुसन्धान कार्यमा पनि निगमनात्मक विधिको प्रयोग गरी प्राप्त तथ्याङ्कहरूको विश्लेषण र व्याख्या गरिएको छ ।

भाषाका प्रसिद्ध जादुगर आख्यानकार नयनराज पाण्डेद्वारा प्रकाशित उपन्यास 'लू' मा भारतसँग सिमाना जोडिएको पश्चिम नेपालको एउटा गाउँ पत्थरपुरवाको सेरोफेरोमा बसोबास गर्ने मानिसहरूको व्यथालाई उजागर गरिएको छ । भारतीय प्रहरीको आतङ्ककारी व्यवहार र नेपाली नेताहरूका बेवास्ताका कारण त्यहाँका मानिसहरू पीडित छन् । अभ्युत्थसमाथि प्रकृतिको कहरबाट समेत आक्रान्त उनीहरूको गर्मीमा चल्ने तातो हावा लूले तन मन दुबैलाई आक्रान्त पारेको छ । नेपालको तराई क्षेत्रमा व्याप्त पानीभूत हुन्छ, भन्ने जस्तो अन्धविश्वासलाई उजागर गर्नका लागि राप्ती नदीमा पानीभूत रहेको कुरा उपन्यासमा उल्लेख गरिएको छ । उपन्यासमा इलैया, नुसरत, रेडियोलाल, बृजलाल, बजरङ्गी, करिम, कविता, शम्भुराम, गोबरी आदि जस्ता पात्रहरू प्रत्यक्ष अभिनयबाट त्यस समाजको परिवेश बुझ्न निकै सघाउँ पुगेको छ । उपन्यासको प्रमुख पात्र इलैयाको उद्वण्ड व्यवहार, आमाप्रतिको प्रेमभाव, नुसरतप्रतिको आकर्षणले त्यस गाउँमा घटित विविध दुर्घटनाहरूका बीचमा मौलाएको सुकोमल प्रेमलाई इङ्कित गरिएको छ । त्यसै गरी गरिबीको चपेटामा परेर कलिला छोरीहरू सर्कसवालाहरूलाई बेचेको दृश्यले त्यहाँको दर्दनाक गरिबीको यथार्थबोध गराइएको छ । उपन्यासमा त्यहाँका मानिसहरूले भोग्नु परेको दुःख, कष्ट र भारतीय प्रहरीहरूबाट भएको अमानवीय व्यवहारका कारणबाट कति पनि विचलित नभई आफ्नो मानवीयता, भाइचारा, धार्मिक सहिष्णुता जोगाउन सफल त्यहाँका बासिन्दाहरूको मानसिकताको सफल चित्र उतारिएको पाइन्छ । उपन्यासमा छोटा, छरिता वाक्यहरूको गठन गरी भाषालाई सरल, सहज रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । उपन्यासमा प्रयुक्त पात्रहरूको शैलीवैज्ञानिक आधारमा वर्गीकरण गरी त्यहाँको तत्कालिन जनजीवनको यथार्थबोध गराइएको छ ।

५.२ उपयोगिता/कार्यान्वयन :

५.२.१ नीतिगत तह :

प्रस्तुत अनुसन्धानमा 'लू' उपन्यासमा प्रयुक्त पात्रहरुको शैलीवैज्ञानिक आधारमा वर्गीकरण गरी अध्ययन गरिएको छ । यस उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन गर्नु नै शोधपत्र लेखनको शीर्षक रहेको छ । यस अनुसन्धान कार्यले निम्न नीतिगत तहमा सहयोग पुऱ्याउनेछ -

- यस अध्ययनले शैलीगत विशिष्टतालाई पाठ्यक्रमभित्र समावेश गर्न सहयोग पुऱ्याउने देखिन्छ,
- यस अध्ययनले शैली विश्लेषणसँग सम्बन्धित पाठ्यपुस्तक लेखनमा सहयोग गर्न सक्ने देखिन्छ,
- यस अध्ययनले भाषानीति निर्माण कार्यमा पनि सहयोग पुऱ्याउने देखिन्छ,
- यस अध्ययनले शब्दकोश निर्माण कार्यमा पनि सहयोग पुऱ्याउने देखिन्छ,
- यस अध्ययनले शैक्षणिक व्याकरण निर्माण कार्यमा सहयोग पुऱ्याउने देखिन्छ,

५.२.२ कार्यान्वयन तह

यस अनुसन्धानलाई निम्न तहमा कार्यान्वयन गर्न सकिन्छ -

- कक्षा शिक्षणमा यस अनुसन्धानका निष्कर्षहरु प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न सकिन्छ,
- भाषा शिक्षण कार्यमा आख्यान विधाको शिक्षण गर्दा यस अनुसन्धानका निष्कर्षहरुलाई कार्यान्वयन गर्न सकिन्छ,

५.२.३ आगामी अनुसन्धानका लागि शीर्षकहरु :

- 'लू' उपन्यासको कथानकको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन,
- 'लू' उपन्यासमा प्रयुक्त भाषिकागत विचलनको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन,
- 'लू' उपन्यासमा क्रियापद चयनको अध्ययन,
- 'लू' उपन्यासमा प्रयुक्त बिम्ब प्रतीकको अध्ययन,

सन्दर्भग्रन्थ सूची

- खत्री, हिराबहादुर, (२०६९), कर्णाली ब्लुज उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन, (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र), नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालय कीर्तिपुर, काठमाडौं ।
- धमला, रितुराज (२०६९), अनिदो पहाडसँगै उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन, (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र), नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालय ताहाचल, काठमाडौं ।
- पन्थी, कविता (२०६३), बसाइँ उपन्यासको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन, (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र), नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालय कीर्तिपुर, काठमाडौं ।
- पाण्डे, नयनराज (२०६९), 'लू', काठमाडौं : साङ्ग्रिला बुक्स ।
- पौडेल, माधवप्रसाद, (२०६९), प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयामहरू, काठमाडौं:
 - हेरिटेज पब्लिसर्स एण्ड डिस्ट्रीब्युटर्स प्रा. लि ।
- पौडेल, विष्णुप्रसाद, (२०६८) , उपन्यास समालोचना, काठमाडौं: भुँडीपुराण प्रकाशन ।
- बराल, कृष्णहरी र नेत्र एटम (२०६६), उपन्यास सिद्धान्त र नेपाली उपन्यास, ललितपुर:
 - साभ्ना प्रकाशन ।
- भट्टराई, तीर्थराज (२०६७), प्रेतकल्प उपन्यासको शैलीविज्ञान अध्ययन, (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र), त्रिभुवन विश्वविद्यालय, सुकुना बहुमुखी क्याम्पस इन्द्रपुर, मोरङ्ग ।
- भण्डारी, पारसमणि र अन्य (२०६८), प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयामहरू, काठमाडौं: विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
-
- रेग्मी, शिवप्रसाद (२०५९), शकुन्तला गीतिनाटकको शैलीवैज्ञानिक अध्ययन, (अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र), नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रिभुवन विश्वविद्यालय

- कीर्तिपुर, काठमाडौं ।
- शर्मा, मोहनराज (२०५९), *शैलीविज्ञान*, काठमाडौं: ने.रा.प्र.प्र.,कमलादी